

Božo ODOBAŠIĆ

ŠOAH U SVJETLU NOVIJIH KATOLIČKIH DOKUMENATA O CRKVI I ŽIDOVIMA

Sažetak

Šoahu u Drugom svjetskom ratu prethodio je stoljetni antijudaizam i neopoganski antisemitizam. Prvu osudu svakog oblika antisemitizma nalazimo u dekretu Cum suprema 1928. U enciklici Mit brennender Sorge 1937. Pijo XI. osudio je rasizam u Njemačkoj, a pripremao je encikliku Humani generis unitas, o osudi rasizma i nacizma. Zbog papine smrti nije objavljena. Deklaracija Nostra Actate II. vatikanskog sabora službeno je osudila sve oblike antisemitizma i promiče dijalog naglašavajući naše zajedničke korijene sa Židovima. Dokument Sjećamo se Komisije za vjernički odnos sa Židovima od 16. ožujka 1998. priznaje krivnju Crkve za šoah i moli od Boga oprostjenje. Sjećati se šoaha obveza je za Židove i kršćane jer je to znak ovom vremenu. Šoah se dogodio i u NDH. Crkva u Hrvata još utvrđuje objektivnu istinu o šoahu ali je osuđivala na čelu s Alojzijem Stepincem progone i Židova i Srba i jednako ih spašavala.

I. Povijesna opterećenja

Problem međuljudskih i međureligijskih odnosa kršćana i Židova traje od Isusova vremena do danas. Isusov nastup kao proroka i mudraca, kao Židova među Židovima s produbljuvanjem stare religiozne ali i navještanjem nove nauke izazivao je prve sukobe tradicionalnih Židova i novih Isusovih sljedbenika. Jaz se povećavao propovijedanjem apostola, napose sv. Pavla, i njihovih učenika. U prvim stoljećima Židovi su progonili kršćane, a kada je s carem Konstantinom (285-337) *Milanskim ediktom* 313. kršćanstvo izjednačeno drugim religijama, a potom za vrijeme Teodozija I. (375-395) postalo državna religija u kršćanstvu se razvijao osjećaj superiornosti i prezir Židova koji se u različitim vremenima pretvarao u progone i konačno odbačenje Židova i židovskog naroda. Stoljećima su kršćani hranjeni s mnogih propovjedaonica i krivim tumačenjima težih biblij-

skim mjestima u mnogim komentarima o kolektivnoj odgovornosti Židova za Isusovu smrt. Tako se u srcu kršćanske Europe razvilo protužidovstvo, a u zadnjim stoljećima pojavom i rasističkih teorija i bezbožničkih ideologija razvio i antisemitizam koji je nijekao Židovima svako pravo na državu i vlastitu kulturu. Sve je to dovelo do tragičnog progona Židova i masovnog genocidnog istrjeb-ljenja u koncentracionim logorima širom Europe¹ u fašističkom, nacionalsocija-lističkom režimu u Drugom svjetskom ratu.

I.1. Holokaust ili šoah

U suvremenoj žurnalističkoj i znanstvenoj terminologiji, napose u Americi, o masovnom istrjeb-ljenju Židova, nakon Drugog svjetskog rata i Nürnbergškog sudskog procesa nacističkim vođama masovnog uništenja Židova i drugih žrtava tragičnog rata, rabljen je grčki termin *holokaust*, a među Židovi-ma riječ *šoah*. I jedna i druga riječ preuzeta je iz biblijskog rječnika. Hebrejska riječ *'ola*, u Septuaginti je prevedena s *holokauston* za žrtvu paljenicu. Znači to je potpuno žrtvovani dar (usp. 1 Sam 7,9; Pnz 33,10; Ps 51,21).² *Šoah* je riječ koja znači pustošenje, katastrofu, propast, uništenje, istrjeb-ljenje. Nalazimo je u Bibliji na više mjesta. Tako u Ps. 35,8: „Propast će ih stići iznenada.“ Isto tako rabi je Iz 10,3 u značenju pustošenja, propasti, koja se okomila na osobu; u Iz 47,11 „doći će na te propast iznenada“; Ez 38, 9 „doći će kao nevrijeme ...“ *Šoah* je dakle naumljeno uništenje židovskog naroda o kojem pripovijeda i Esterina knjiga.³ U Židovskoj povijesti i teologiji šoah je postao *zikkaron*, spomenčin, planiranog i izvršenog masovnog nacističkog, fašističkog istrebljenja Židova u Drugom svjetskom ratu. „Holokaust je događaj u povijesti; u kontinuumu prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. To je događaj iz židovske povijesti, to je događaj iz kršćanstva, zapadne civilizacije, iz povijesti čovječanstva. U povijesti židovskog naroda holokaust je povijest jedne razorene civilizacije i kulture, povijest bespomoćnih ljudi koji su platili životima cijenu neljudskosti. Ali to je i povijest opetovanog osvješćenja i životne snage koja izvire iz Auschwitzta i drugih logora te snaži državu Izrael.“⁴

1 Bila su izgrađena 24 glavna velika koncentracijska i oko 300 manjih pokrajinskih logora. Nadzirao ih je Heinrich Himmler (1900-1945), šef Gestapoa i ministar unutarnjih poslova Reicha.

2 John J. Castelot, S.S., *Religijske institucije Izraela*, u: *Biblijska teologija Staroga i Novoga zavjeta*, KS, Zagreb 1980., str. 98.

3 Usp. Est 2,8-13. Usp. Johan Maier - Peter Schäfer, *Kleines Lexikon des Judentums*, Christliche Verlagsanstalt, Konstanz 21987; *Was jeder von Judentum wissen muß*, hrsg. v. Arnulf H. Baumann, Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh 81997., 157-162.

4 Franklin H. Littell, *Den Holocaust erfinden*, u: *Freiburger Rundbrief* (FrRu), N F 2 (1997) 102, 114.

1.2. Zakon o rasama

Nacistički i fašistički Hitlerov režim utemeljio je progon Židova donošenjem zakona o rasama (*Rassengesetze*) u Nürnbergu 1935. god. Zakon je s vremenom proširen u sve s njemačkim državnim režimom povezane zemlje: u Italiji 17. studenog 1938.,⁵ u Hrvatskoj 1941. iako su postojale velike razlike pa i tolerantnoj primjeni ovih zakona.⁶ U Italiji i Hrvatskoj Nijemci su zapažali tu tolerantnost pa su sami kontrolirali i silili na primjenu tih zakona.

Rasistički zakon može se sažeti u 10 točaka: 1) postoje različite ljudske rase;⁷ 2) postoje u njima fiziološki elementi koji su bitno različiti; 3) pojam rase je čisto biološki i ne odnosi se na povijest, jezike i religije; 4) čista je arijevska rasa; 5) unatoč provali istočnih naroda u Europu nisu se pomiješale rase; 6) Nijemci su narod čiste rase; 7) i drugi narodi moraju ispitati svoje rasno podrijetlo i osloboditi se nearijevske rase (svojim zakonima u nju su se svrstali i drugi narodi nacističkih režima); 8) nužna je jasna distinkcija između arijevske europske i nearijevskih rasa na Istoku i u Africi; 9) Židovi ne pripadaju arijevske rasi i u nju se nikada nisu integrirali; 10) židovski rod tvore rasni neeuropski elementi i ne smiju se nikako tolerirati.

Nakon ovih zakonskih odredbi Reicha pod pritiskom Centra uslijedili su u svim nacističkim zemljama mnogi drugi zakoni i odredbe. Tako će Židovima biti zabranjeno školovanje sa studentima arijevske rase na višim školama, kasnije i u nižim. Zabranjeno im je davanje prava na boravak u tim zemljama. Bili su otpušteni svi nastavnici i profesori židovskog podrijetla. Ukidane su institucije koje su bilo u kojem obliku vezane uz židovstvo. Kasnije je zabranjeno sklapanje ženidbi sa Židovima i drugim nearijevskim rasama. U slučaju da netko sklopi brak suprotno ovoj odredbi brak je smatran ništavnim.⁸ Određeno je 1. rujna 1941. da svi Židovi stalno moraju nositi prepoznatljiv znak, žutu traku.⁹

Bila je to podloga za organizirano istrjebljenje Židova i drugih naroda nearijevske rase.

Propagandni stroj Reicha pripremao je tri godine izvršenje svoga programa. *Gestapo* (Geheime Staatspolizei) - Državna tajna policija - sve je pripremila. Otpočeli su ga 9. studenog 1938. u tzv. *Kristalnoj noći* kada je u Njemačkoj srušeno sa zemljom 119 sinagoga, 76 teško demolirano, a 7.500 židovskih trgovina opljačkano. Samo te noći ubijeno je 40 uglednih Židova a preko 26.000 zatvoreno. Osnovane su tzv. jurišne jedinice SD (Sicherheits-

5 Usp. Rosario F. Esposito, *Nazione precettata al razzismo*, u: *Vita Pastorale* (VP) 4 (1998) 103-109.

6 Usp. Jure Krišto, *Katolička Crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945.*, I-II, Hrvatski institut za povijest, Biblioteka hrvatska povijesnica, Zagreb 1998.

7 Usp. A. Haas, *Rasse*, u: *LfThK*, sv. 8 (Herder, 1963), 996-997.

8 Usp. Rosario F. Esposito, *nav. dj.*

9 Usp. *Akten deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933-1945.*, prii. Ludwig Volk, u: *FrRu* 37/38 (1985/86) 52-54.

dienst) i SS (Schutzstaffel) pod vodstvom Heinricha Himmlera (1900.-1945.) za brzo interveniranje, uhićenje i odvođenje masa u zatvore i koncentracione logore posebno izgrađene u osvojenim istočnim europskim zemljama. Organizator izvršenja bio je Adolf Eichmann (1906.-1962.). Sam je otpratio 41 transport Židova u logore smrti. Stradalo je oko 6 milijuna Židova i mnogih drugih iz svih naroda Europe koji su se protivili fašističkoj ideologiji.

1.3. Yom ha-šo'ah

Sjećajući se i razmišljajući nad stradanjima židovskog naroda u Drugom svjetskom ratu šoah je kod Židova dobio svoje povijesno i teološko značenje. U Izraelu Kneset (parlament) je 1951. odredio 27. *Nisan*, nakon tjedna blagdana Pesaha/Mazzot, blagdan *Jom ha-šo'ah*. To je blagdan sjećanja na stradale u masovnom, genocidnom istrijebanju Židova u Drugom svjetskom ratu. Za istraživanje, prikupljanje dokumenata i obilježavanje spomen obilježja stradalnika, parlament države Izrael je u Jeruzalemu 19. kolovoza 1953. utemeljio Memorijalni muzej *Yad wa-Šem* koji po zakonu ima dvije glavne dužnosti: „ovjekovječiti uspomenu na poginule Židove“ i „ovjekovječiti uspomenu na one nežidovske osobe koje su riskirale svoj život spašavajući Židove“.¹⁰ Zaslužnim nežidovskim osobama na molbu samih Židova, sud *Yad wa-Šema* izdaje povelju „Pravednika među narodima“.

1.4. Šo'ah u molitvi

Za pobožne Židove oduvijek je bilo pobožno i Bogu ugodno djelo sjećati se i moliti za svoje mrtve. Zabilježene su te misli i u 2 Mak 12,43-45. Izričaj je to zahvalnosti i vjere u uskrsnuće. U židovskoj liturgijskoj knjizi molitava *Sefer HaT'filot* za *Jom ha-šo'ah* stoje ove misli:

„Mi se sjećamo šest milijuna mrtvih i svih koji su umrli kada vladaše krivo shvaćanje svijeta i zlo stanovalo u svijetu. Mi se sjećamo onih koje smo mi poznavali i onih kojima je i samo ime zaboravljeno.

Mi žalimo sve koji su s njima umrli, mi žalimo njihovu dobrotu i njihovu mudrost, koju je svijet htio spasiti i tolike rane mogao iscijeliti. Mi žalimo duh i humor koji je umro, mi žalimo znanje i osmijehe koji su zauvijek nestali. Svijet je postao siromašniji a naša srca zgrče se kada mi mislimo na velike stvari koje su htjele i mogle postojati.

Mi smo zahvalni za njihov doličan primjer i dobrotu. Kao svijeće oni iznovice svake godine rasvjetljuju tamu i u njihovu svjetlu mi raspoznavamo što je dobro a što je zlo.

Mi se sjećamo onih nežidovskih muževa i žena koji su imali hrabrosti izaći iz mase i stati i s nama trpjeti. I oni su svjedokinje i svjedoci, izvor nade

¹⁰ Ljubica Štefan, *Stepinac i Židovi*, Croatiaprojekt, Zagreb 1998., 25.

kada nam prijeti očajavanje.

U ime trpljenja našega naroda želimo da takvo vrijeme nikada više ne dođe. Neka njihova žrtva ne bude uzaludna. U našoj svagdašnjoj borbi protiv užasa i osudā, protiv tiranije i progona, daj da nam sjećanje na njih dadne snagu i vodi nas. U tišini sjećamo se onih koji su Božje ime proslavili na zemlji.¹¹

2. Crkva i Židovi¹²

Koncem prošloga i početkom 20. st. cvjetale su u Europi i izvan nje liberalističke ideologije panteizma, naturalizma, racionalizma, darvinizma, indiferentizma, nihilizma, materijalizma, marksističkog socijalizma, komunizma, ateizma i rasizma. Raspad kapitalističkog ekonomskog sustava, koji nije uspio rješavati tekuće ekonomske probleme, doveo je i do velikih društvenih kriza. Sve je kulminiralo izbijanjem Prvog svjetskog rata i raspadom velikih država Otomanskog i Austrougarkog Carstva. To je pogodovalo napadajima i na Katoličku Crkvu i razvijanjem mržnje prema njoj, pa čak i prema samom Bogu. Masonerija i tajna društva razvijala su svoje tajne mreže i stvarala planove za uklanjanje s uglednih položaja u društvu i Crkvi mnogih uglednih osoba, a s druge strane sve je više optuživan židovski narod koji se dosta dobro snalazio u ekonomski truloj Europi toga vremena. Bio je proširen glas da su „židovstvo i masonerija nerazdvojivi i tvore ruševinu civilnog društva i Crkve“.¹³ Tajne organizacije iz svih ideologija udruživale su se i iznosile kroz medije i politiku teze o sve većoj krivnji Židova udruživanih u 'sionistički pokret' kojega je utemeljio Theodor Herzl.¹⁴ Masonski pokret Slobodnih zidara kojih su temeljni nosioci neki Židovi u svojoj borbi protiv religioznih dogmatskih istina stvorili su preduvjete za protuudare liberalnih i političkih udruga. Oni optužuju Židove za ekonomsku propast tadašnje Europe. Zato u središte svojih optužbi stavljaju Židove. Optužbe se posvuda umnažaju i sažete u program 1902. objavljene su u carskoj Rusiji u knjizi pod naslovom *Protokoli sionskih mudraca*.¹⁵ U Njemačkoj su se *Protokoli* pojavili prvi put 1919. Židovi su optuživani za tajni plan o uništenju država i namjeri pod svoju vlast podvrgnuti cijelo nežidovsko čovječanstvo (gojim). Ta knjiga je bila dokaz o tzv. zamišljenoj židovskoj zavjeri protiv svijeta i protiv europskih država napose nacionalsocijalističkih. U Hrvat-

11 *Sefer HaT'filot. Das Jüdische Gebetsbuch*. I, hrsg. v. Jonathan Magonet, Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh 1997., 188.

12 B. Odošaić, *Dokumenti - Razmišljanje o Šoahu*, u: *Stećak* 52 (1998) 8-9; 53 (1998) 16-17.

13 Rosario F. Esposito, *nav. dj.*, str. 55.

14 Theodor Herzl (1860-1904) bio je austrougarski knjiženik i novinar. Utemeljitelj je Sionskog pokreta. Objavio je programski spis *Der Judenstaat*. Organizirao 1897. prvi sionistički svjetski kongres u Bazelu i izložio plan o stvaranju židovske države.

15 *Protokoli sionskih mudraca*, priř. Franjo Letić, Croatiaprojekt, Zagreb 1996. Usp. Göran Larson, *Fakten oder Fälschung? Die Protokolle der Weisen von Zion*, Jerusalem 1995.

skoj su *Protokoli* objavljeni u časopisu *Nova revija* od 1925. do 1928., a kao knjiga 1929. pod naslovom *Krvave osnove ili protokoli sionskih mudraca*. Izdanje je obnovljeno i 1942. u izdanju Hrvatskog državnog tiskarskog zavoda. U Beogradu *Protokoli* su objavljeni 1934., 1936., 1939. i 1941., a odlomke tijekom 1983. tiskala je *Ilustrovana politika*; Mihajlo Popovski 1984. stavio ih je u svoju knjigu *Tajanstveni svijet masona* koju je izdala Nova knjiga. Na zahtjev Židovske općine knjiga je ipak bila zabranjena.¹⁶ Knjiga je nacističkoj Hitlerovoj stranci poslužila kao dokaz za njihove zavjere pa prema tome i za „opravdane“ progone i uništenje cijeloga naroda. Na sramotu državnih vlasti koje su ih proglašavale rasni zakoni su to uništenje ozakonili.

Crkva toga vremena bila je prvenstveno zaokupljena prodorom liberalizma i bezbožnih ideologija. Dovoljno je prelistati encikliku pape Pija IX. *Syllabus* ili zbirku zabluda, izdanu 8. prosinca 1864. i sasvim jasno zapaziti što je mučilo Crkvu toga vremena. I dekret Svetog Oficija *Lamentabili* od 3. srpnja 1907. u vrijeme Pija X. bori se protiv modernističkih zabluda koje se odnose na tumačenje Svetog Pisma i dogmatskih istina pa su i profesori sve do 1967. morali polagati tzv. antimodernističku prisegu. Enciklika Pija X. *Pascendi dominici gregis* od 8. rujna 1907. govori o modernističkim zabludama u filozofiji i shvaćanju vjere. Na društvene problema osvrta se enciklika Leona XIII. *Rerum novarum* (15. svibnja 1891.), te Pija XI. *Quadragesimo anno* (15. svibnja 1931.). Osuđivani su pokreti i ideologije koje nisu iznosile nauku u skladu s crkvenim učenjem. U vrijeme pontifikata Pija XI. u Sovjetskom Savezu bezbožni komunistički režim provodi nasilje nad kršćanskim crkvama. Ograničava se sloboda vjere, potčinjava pravoslavnu Crkvu režimu države i žestoko progona katolike.¹⁷ Crkva je odbacivala socijalizam i komunizam kojih se stavovi o uređenju društva i društvenih odnosa nije slagalo s kršćanskom naukom. Enciklika Pija XI. *Divini Redemptoris* od 19. ožujka 1937. osudila je komunizam kao pogubnu ideologiju za društvo i Crkvu (Denzinger, 3771-3774). I dok je Crkva mnogo više bila zaokupljena nevjerničkim pogledima na svijet prodirao je nacizam i u njemu, barem na početku skriveni rasizam. Pa ipak kada se nacizam pretvarao sve više u fašizam Crkva nije samo šutjela kako poneki kritičari predbacuju učiteljstvu Crkve.

Uz nazočno protužidovstvo u crkvenom krivom (dokument o *Šoahu* od 16. ožujka 1998. izričito kaže 'krivom')¹⁸ tumačenju nekih novozavjetnih tekstova, i stoljetnim pastoralnim katehiziranjem o krivnji Židova za Isusovu smrt,

¹⁶ *Isto*.

¹⁷ Stanislav Vitković, *Pape XX. stoljeća*, u: *Danica 1999.*, Hrvatski katolički kalendar, Hrv. knj. društvo sv. Jeronima, Zagreb 1998.

¹⁸ *We remember: A reflection on the Shoah*, Commission for Religious Relations with the Jews, Libreria Editrice Vaticana, Vatican City 1998. Hrvatski prijevod dokumenta objavila je: *IKA - Vijesti* od 19. ožujka 1998., IV-V; prijevod je donijela i *Vrhbosna* 2 (1998) 213-218. Prava je šteta što je u hrvatskom prijevodu ispušteno papino pismo kard. E. I. Cassidyju jer je ono sastavni dio izvornog dokumenta! Na str. 7. čitamo: „erroneous and unjust interpretations of the New Testament regarding the Jewish people...“

i njihovom navodnom odbačenju kao naroda od Isusa i apostola.¹⁹ U posljednja tri stoljeća postojale su grupe vjernika, prijatelja i društava, i s jedne i druge strane koje su promicale međureligijski dijalog. Katolici su promicali prozelitizam a nije izostajao ni s druge strane. U tome su se redali prijelazi i obraćenja iz židovstva na kršćanstvo i obratno. Stvarali su se prijateljski odnosi koji su bili osnova i razmišljanjima na zasjedanjima II. vatikanskog sabora i deklaracije o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama *Nostra Aetate* od 28. listopada 1965., konkretno dijalog sa Židovima u br. 4. Zajedničke dobronamjernosti, solidarnosti i molitava nije nedostajalo s obje strane i u zajedničkim pothvatima

19 Leopold Sabourin, S. J., *Il vangelo di Matteo. Teologia e Esegese*, sv. II., Ed. Paoline 1977., napose str. 873-915; 1023-1035; Geza Vermes, *Gesu' l'Ebreo*, ed. Borla, 1983; Pinchas Lapide, *Wer war schuld an Jesu Tod?*, Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn (GTB 1419), Gütersloh 1987; Brad Young, *The Cross, Jesus and the Jewish People*, u: *Immanuel* 24/25 (1990) 2334; Schalom Ben-Chorin, *Fratello Gesu' . Un punto di vista ebraico sul Nazareno*, ed. Morcelliana, Brescia 1985. Usp. K. Thieme, *Antisemitismus*, u LThK, sv. 1., 658-659. Posebno su poznati protužidovski govori sv. Ivana Krizostoma i Agobarda Lionskog. Sv. Ivan Krizostom pisao je npr. „kao životinje bez razuma... tako je i židovski narod zbog opojenosti i gojaznosti upao u najgore zlo, pobunio se je, neće da prihvati jaram Kristov niti da zaore disciplinu njegova nauka... Ali te životinje, grdni, prirodni radu, postaju stoka za klanje. To vrijedi za njih. Poslovi su im beskorisni i postali su prikladni za klanje. Za njih je Krist kazao: 'Moji neprijatelji koji ne htjedoše da kraljujem nad njima, privedite ih ovamo i ubijte ih'" (Adv. Jud. 1,2). Usp. Paolo De Benedetti, *Il documento vaticano sulla Shoah, Il dovere della memoria*, u: *Jesus* 5 (1998) 17. U povijesti Crkve polemike između Židova i kršćana bile su ponekad vrlo oštre. Car Konstantin u jednom svom pismu protiv slavljenja Pashe 14. Nisana tvrdio je da je nedostojno u tome slijediti židovske običaje jer „oni su zakrvavili svoje ruke najstrašnijim od zločina, i njihova je duša zaslijepljena... Prema tome ne bi smjeli imati ništa zajedničko sa židovskim narodom... Kristovim ubojicama“. I u vrijeme sv. Ambrozija (339-397) Židovi i pogani su bili podvrgavani različitim progonima. Uskraćivana su im religiozna prava koja su imali stoljećima. Teodozije piše: „Židovi su zlokobna, besramna, svetogrdna, nastrana, praznovjerna i bezbožna sekta.“ Sam sv. Ambrozije, koji u svojim spisima nema polemičkih antisemitskih rasprava, ipak se 388. god. usprotivio obnovi Calinske sinagoge koju su razrušili kršćani. Crkveni oci od Ćirila Jeruzalemskog (~386) do sv. Augustina (354-430) naučavali su da je Izrael kao izabrani narod odbačen i ustupio je mjesto Kristovoj Crkvi. Zato se sve više širilo shvaćanje o nevjernim Židovima koji su ubili Isusa, sina Božjega, dakle „Bogoubojice“ (usp. Carlo M. Martini, *Di nuovo insieme, fratelli ritrovati*, u: *Jesus* 10 (1997) 77). U srednjem vijeku proganjeni su i zatvarani u geta. U Papinskoj državi 1555. papa Pavao IV. (1555-1559) bulom *Cum nimis absurdum* zbija ih u ograničene zone gdje mogu stanovati i tumači to činom samilosti jer su sami krivi za sudbinu svoga vječnog prokletstva (usp. Pietro Stefani, *Dalla schiavitù del ghetto all'errore dell'Olocausto*, u: *Jesus* 10 (1997) 63-65). Tek će se početi ukidati ta geta s dolaskom Francuske revolucije. U Rimu je taj geto ukinut tek 1870. pobjedom Garibaldija. Iz Španjolske kralj Ferdinand i kraljica Izabela, u vrijeme žestoke inkvizicije 1492. prognali su sve Židove. Protjerani iz Španjolske odlaze mnogi u Francusku, Belgiju, Nizozemsku, u Otomansku državu. U Bosnu i Sarajevo dolaze preko Soluna, Bitolja, Sandžaka, Splita i Dubrovnika. Oni u Sarajevu grade svoje sinagoge i sebe nazivaju Sefardima (hebr. Sefard - Španjolska). Dolaskom Austro-Ugarske dolaze u Bosnu i Židovi iz Njemačke i drugih austrougarskih gradova. Oni u Sarajevu donose europsku kulturu, zanate i umjetnost. I oni u Sarajevu grade svoje sinagoge. Ovi se nazivaju Aškenazi (hebr. aškenaz - Njemačka). Usp. Avram Pinto, *Jevreji Sarajeva i Bosne i Hercegovine*, Veselin Masleša, Sarajevo 1987., 9-22.

napose koncem prošloga i početkom toga stoljeća. S radošću su prihvaćani obraćenici na katolicizam ali i na židovstvo.²⁰ Pijo X. 1909. odobrio je posebnu "bratovštinu molitelja za obraćenja Židova", utemeljenu u kapeli sestara Naše Gospe Sionske 1905. U vrijeme nacističkih progona obraćeni i kršteni Židovi posebno su zaštićivani od mnogih uglednika Crkve. Ovakvi slučajevi su bili pojedinačni i maleni koraci prema uzajamnom i otvorenom dijalogu i međusobnom prihvaćanju. Poznat je slučaj Louise - Madeleine Human koja je u Strassbourgu otvorila kuću u kojoj je okupljala mlade svih religija a posebno Židove kako bi ih privela na katolicizam. Tu su 12. rujna 1827. primili krštenje braća Teodor (1802-1884) i Alfonso Ratisbonne (1812-1884), utemeljitelji Misionara i sestara Kćeri Naše Gospe Sionske. Te su sestre reformirale svoje konstitucije u duhu dijaloga sa Židovima a odbacile prozelitizam starih konstitucija. Danas u Milanu vode cijeli centar za dijalog sa Židovima i izdaju časopis *Qol* (Glas).

2.1. Dekret *Cum suprema*

Društva prijatelja i molitelja su se umnažala širom svijeta na svim kontinentima. U Francuskoj je osnovan Komitet židovsko-francuskog prijateljstva koji se zalagao za trajni dijalog između Židova i katolika. Svrha im je bio suprotstaviti se negativističkim djelovanjima masonerije. Pokret je našao velikog odjeka i u isusovačkom časopisu *Études* na čelu p. Bonsirven i p. Joseph Berteloot. U Italiji osnovano je u Firenci Židovsko kršćansko-prijateljstvo (*Amicizia ebraico-cristiana*), pučki nazivani *Amici d'Israele*. Giovanni Miccoli zapisao je 1927. da je u tom društvu bilo 19 kardinala, 278 nadbiskupa i biskupa i više od 3000 svećenika. Čini se da su brojke sumnjive ali zanos tog društva sve do 1950. pridonosio je susretljivosti i međuvjerskoj toleranciji. Pa ipak društvo je bilo zanosno i prozelitsko, u duhu toga vremena. Iz društva su se pojavljivale i napadački i uvrjedljive izjave i pisanja protiv uglednika Crkve, pa i samih njezinih stavova. Objavili su knjigu *Pax super Israel*. Zato je 1928. društvo došlo pred sud Kongregacije Svetog Oficija koja je izdala dekret 25. ožujka 1928. *Cum suprema*²¹ kojim se zabranjuje to društvo zbog zabluda u izjavama i pisanju stranom crkvenom naučavanju. U prvom doktrinarnom dijelu dokumenta tj. pitanju de iure izričito se osuđuje antisemitizam. Jasno se izlaže nauk Crkve: osuđuje se svaka mržnja što obvezuje sve vjernike. Zato se hvali zanos društva i poticaji na molitvu za obraćenje Izraela. Ističe se da uz biskupe i svećenike članove društva, cijela je Crkva uvijek molila za obraćenje

20 Poznati su obraćenici Židovi na katolicizam: Bruno Franz Leopold Lieberman (1759-1844), utemeljitelj Družbe Misonara Duha Svetoga. Pisci i filozofi: Franz Werfel, Henri Bergson, Simone Weil, Edmund Husserl, A Reinach, Max Scheller, P. Landsberg, M. Picar, Edith Stein i njezina sestra Roza, političar Luigi Luzzatto, rabin iz Trsta Israele Zolli (nakon krštenja uzeo je ime Eugenio, u čast pape Eugenia Paccellija - Pija XII.).

21 AAS (*Acta Apostolicæ Sedis*), vol. XX, 25. ožujka 1928., str. 103.

židovskog naroda koji je sačuvalao poklad Božjih obećanja do Isusa Krista unatoč zaslijepljenosti pred Isusom. U dekretu se zatim kaže: „Sveta Stolica, potaknuta tim duhom ljubavi, štitila je isti narod pred nepravедnim zlostavljanjima, i kao što osuđuje svaku mržnju i netrpeljivost među narodima, tako iznad svega osuđuje mržnju protiv, od Boga izabranog naroda, tj. onu mržnju koju se danas pučki naziva antisemitizam“.²² Drugi dio je pitanje *de facto* što se odnosi na konkretni povijesni problem o zabrani društva.

To je bio zacijelo prvi službeni dokument Katoličke Crkve koji je *explicite* osudio antisemitizam i svaku mržnju na Židove. Dokument je izrazio teološku misao koja obvezuje sve vjernike. Mržnja bilo koje vrste je suprotna nauci Crkve. Tako je dokument anticipirao donesenu formulaciju u koncilskoj deklaraciji II. vatikanskog sabora *Nostra Aetate* br. 4.²³ Nažalost dokumentu *Cum suprema* nije dano veliko značenje. Mnogi povjesničari su minimizirali vrijednost tog dokumenta. Izjava se nije sviđala liberalističkim, masonskim i radikalističkim integralističkim krugovima, koji su sve uspješnije raspljivali antisemitizam.²⁴ To će idućih godina posvjedočiti pretiskavanje i širenje izmišljenih optužbi u knjizi *Protokoli sionskih mudraca*. Oni su potvrdili da mržnja na Židove dolazi sve više iz političkih i ekonomskih razloga. Stoga se u crkvenim krugovima počinje razlikovati protužidovstvo (antijudaizam) koje ima svoje uporište u krivom shvaćanju i tumačenju nekih evanđeoskih tekstova i antisemitizam koji se temelji na nekršćanskim ili neopoganskim, rasističkim ideologijama. Ta se distinkcija već zapazila u govoru Pija XI. 6. rujna 1938. nastavnicima Katoličke akcije kada je u citatu iz Manzoniya koji opjevava „Ime Marijino“ ispravio riječ „razza“ u „gente“. On je čitao: ime Marijino koje je proizašlo iz roda Izraelova i uskliknuo: „Evo dostojne riječi: gente“ (rod), a ne „razza“.²⁵ Istoga dana, 6. rujna 1938. Pijo XI. govorio je i hodočasniciima iz Belgije i osvrnuo se na širenje antisemitizma. Papa je svoje misli povezao uz komentar Rimskog kanona i molitve povezane uz Abrahamovu žrtvu. Istaknuo je, Abraham je praotac kako kršćana tako i Židova. Sa suzama u očima, zabilježio je kroničar, papa je nadodao: „Antisemitizam je nespojiv s uzvišenim mislima i stvarnošću te molitve... Antisemitizam je nedopustiv, u duhovnom smislu svi smo Semiti.“²⁶ Zanimljivo je da tu Papinu izjavu tada nije objavio ni *L'Osservatore Romano*, vatikanski dnevnik, niti revija *Civiltà Cattolica* koja pod uredništvom isusovaca revno do danas prati Papine izjave. Donosi je o. Aristide Serra u knjizi *Miryam figlia di Sion*.²⁷

Pijo XI. bio je, kao i njegovi prethodnici, prije svega zaokupljen prodorom boljševizma i liberalizma koji su napadali mnoge istine vjere. U posljednje

22 Usp. *Testo del Decreto „Cum suprema“*, u: VP 7 (1998) 56-57.

23 Usp. Rosario F. Esposito, *nav. dj.*, str. 58-59.

24 *Isto.*

25 *Isto.*, str. 60.

26 *Isto.*

27 Aristide Serra, *Miryam figlia di Sion*, Paoline, Roma 1997., str. 10-11.

dvije godine svoga pontifikata kada je zaprijetila već jasna opasnost nacionalsocijalizma sa svojom antisemitskom ideologijom utemeljenoj na ideologiji rasizma, Pijo XI. potpuno je okrenuo stranice crkvenog učenja o Židovima. Žurno je pripremio i objavio dvije enciklike: 14. ožujka 1937. *Mit brennender Sorge* protiv nacizma²⁸ i 19. ožujka 1937. *Divini Redemptoris* (Denz. 3771-3774) usmjerene protiv nadirućeg komunizma.

2.2. *Mit brennender Sorge*

Encikličko pismo Pija XI. *Mit brennender Sorge* govori o stradanju Katoličke Crkve u Njemačkoj. Po nalogu Biskupske konferencije Njemačke čitana je na cvjetnu nedjelju u svim crkvama Njemačke.²⁹ U uvodnom dijelu Papa se tuži zbog jednostrane povrede konkordata. On izričito kaže: „Ako na njemčakom tlu zasadeno drvo mira ne pokaže plodove, koje smo mi u interesu vašega naroda providjeli, tada nitko neće moći reći da grijeh leži na strani Crkve i njezina poglavara. Zorna nastava prošlih godina... otkriva antropoidnost koja od početka nema drugog cilja nego bitku za uništenje.“ Papa u daljnjem tekstu ne imenuje Hitlera ali predbacuje neimenovanom i njegovim suradnicima da se on predstavlja kao „najveći svih vremena uz Krista, ili iznad njega ili uz njega“. Nadalje Papa govori o rasizmu, kojega označava kao „falsche Münze“, (lažan novčić) koji za vjerne kršćane nije prihvatljiv. Končno prigovara Pijo XI. nacistima progonjenje kršćana i upućuje progonjenima svoju riječ solidarnosti u patnjama i progonima koje podnose u „tamničkim ćelijama i koncentracionim logorima“. I ovdje se Židove izričito nigdje ne spominje ali kontekst jasno pokazuje, Papa osuđuje nacističku i rasističku diskriminaciju. Izravno dokument ne dotiče problem antisemitizma kao takovog.

2.3. *Humani generis unitas*

Osudu antisemitizma i neopoganskih ideologija trebala je donijeti, u to vrijeme već u pripremi, nova, antropološki i dogmatski utemeljena, velika enciklika Pija XI. *Humani generis unitas*³⁰ koja ipak zbog Papine smrti nije objavljena.

Nacionalsocijalizam u Njemačkoj sve se više pretvarao u fašizam i postao već vidljiva opasnost za sve. Nacistički planovi su postali vidljivi i jasni.

28 AAS 29 (1937) 151; Papst Pij XI., *Mit brennender Sorge, über die Lage der katholischen Kirche im Deutschen Reich*. Authentische Ausgabe, Innsbruck 1937. NB! U zbirci crkvenih dokumenata *Enchiridion Symbolorum*, prir. H. Denzinger - P. Hünermann, EDB, Bologna 1995. (kao i starijim izdanjima), u već tradicionalnom priručniku za proučavanje crkvenih dokumenata, o ovoj enciklici nema ni spomena!

29 Usp. *Mi se sjećamo*, pogl. 3.

30 Enciklika je objavljena u Parizu tek 1995.

Pijo XI. postao je sada posve budan pred nadirućom opasnošću za Židove i druge „nearijevske narode“. Unatoč svim diplomatskim naporima da se zaustavi nacizam, koje je Papa činio preko Državnog tajništva kontaktirajući s drugim državama, što se može istraživati u arhivima europskih i Sjedinjenim Američkim Državama, antisemitizam se sve više širio Europom. Dokumentirana su 34 protestna pisma njemačkoj vladi zbog pritisaka na Crkvu i nacističkih progona.³¹ Osim toga Papa u ljeto 1938. priređuje posebnu encikliku protiv rasizma i antisemitizma. Cijelu stvar je povjerio mladom američkom isusovcu Johnu LaFargeu komu su potom pridruženi isusovci, Francuz p. Gustave Desbuquois i Nijemac Gustav Gundlach.³² Radili su u Parizu u ulici Rue Monsieur gdje je bilo sjedište revije *Études*. Enciklika je bila naslovljena *Humani generis unitas*.³³ I kada je nova enciklika već prošla nekoliko redakcija za izdanje na latinskom jeziku, papa je Pijo XI. iznenada od srčanog udara umro 9/10. veljače 1939. Enciklika, nažalost, nikada nije objavljena. Tek 1995. encikliku su u Parizu objavili benediktinac Georges Passelecq i povjesničar Bernard Suhecky, sa svim svojim redakcijama na francuskom jeziku s naslovom *L'encyclique cachée de Pie XI. Une occasion manquée de l'Église face à l'antisémitisme*.³⁴ Enciklika je trebala biti službena osuda rasizma i antisemitizma s teološkog, povijesnog i moralnog gledišta. U enciklici je izložena nauka o jedinstvu ljudskoga roda, potom se osuđuju rasističke ideologije, napose nacionalsocijalizam, koji razara i društvo i Crkvu. Osuđuje se nasilje i antisemitizam kao grijeh protiv Boga i čovječanstva. Nažalost enciklika je ostala neobjavljena u vatikanskim arhivima, a u jednom američkom arhivu pronađeni su tekstovi p. John LaFargea koji su tek sada ugledali svjetlo dana.

Papi Piju XI. ostao je neizgovoren, a već priređen, i govor za 11. veljače 1939. u povodu desete obljetnice lateranskih ugovora s Italijom. I u tom govoru sadržane su snažne protestne riječi protiv nacističkog zakona o rasnoj diskriminaciji.

Ostaje povijesno pitanje: zašto enciklika Pija XI. *Humani generis unitas* nakon njegove smrti, za vrijeme Pija XII., nikada nije objavljena ili možda nekom drugom enciklikom zamijenjena? Mnogi tu zagonetku postavljaju kao ekleziološko, moralno i povijesno pitanje.

31 Usp. G. Schwaiger, *Pius XI.*, u: LThK, sv. 8 (Herder, 1963), 540-542.

32 Rosario F. Esposito, *nav. dj.*, str. 60.

33 Georges Passelecq - Bernard Suhecky, *Die unterschlagene Enzyklika. Der Vatikan und die Judenverfolgung*, s franc. preveo Markus Sedlaczek, Carl Hanser Verlag, München, Wien 1997.

34 Encikliku je objavila Editions La Decouverte, Paris 1995.

2.4. Deklaracija *Nostra aetate* i Židovi

Cjelokupni problem antisemitizma dočekao je Drugi vatikanski sabor (11.X.1962.-8.XII.1965.) koji je raspravljao i o međureligijskim odnosima. Objavljena je 28. listopada 1965. deklaracija *Nostra aetate* o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama. U broju 4. iznesena je nauka o odnosu Crkve prema Židovima. Taj dokument Katoličke Crkve komentatori su označili kao filohebrejski jer se unatoč svih nesporazuma i protužidovskih izjava može pozvati na ovdje otpočeti otvoreni dijalog Crkve i Židova. Deklaracija upućuje na zajedničke korijene židovstva i kršćanstva. Crkva „ispovijeda da su svi vjernici-kršćani, Abrahamovi sinovi po vjeri uključeni u pozvanje istog patrijarhe i da se spas Crkve mistično predodnačuje u izlasku izabranog naroda iz zemlje ropstva. Stoga Crkva ne može zaboraviti da je po onom narodu... primila objavu Staroga zavjeta i da je hrani korijen dobre masline u koju su ucijepljene grane-divljake narodâ. Jer Crkva vjeruje da je Krist, naš mir, križem pomirio Židove i pogane i oboje u sebi učinio jednim“ (usp. Ef. 14-16). Crkva, nadalje se ističe u deklaraciji, ima pred očima nauku sv. Pavla o svojim sunarodnjacima kojima „pripada: posinjenje i Slava, Savezi i zakonodavstvo, bogoštovlje i obećanja; njihovi su patrijarsi, od kojih potječe Krist po tijelu“ (Rim 9,4-5), sin Djevice Marije“. Židovi su prema Pismu i nauku Apostola bili i „ostaju sveudilj vrlo dragi Bogu, čiji su nepoželjeni dar i pozvanje, zbog otaca.“³⁵ Deklaracije razlaže i dalje kako je „kršćanima i Židovima zajednička tako velika duhovna baština“ i zato „ovaj Sveti Sabor želi gajiti i preporučiti međusobno poznavanje i poštivanje jednih i drugih, koje se zadobiva osobito biblijskim i teološkim studijem i bratskim razgovorima“. I krivnja za Isusovu smrt, naglašeno je posebno, „ne može se uračunavati niti svim Židovima bez razlike koji su tada živjeli, niti današnjim Židovima. Iako je Crkva novi Božji narod, neka se ipak Židovi ne prikazuju kao da su od Boga odbačeni i prokleti, kao da bi to proizlazilo iz Svetoga pisma. Stoga neka svi paze da u katehezi i u propovijedanju Božje riječi ne naučavaju nešto što se ne bi slagalo s evandeoskom istinom i Kristovim duhom.“

U deklaraciji se dalje kaže: „Stoga Crkva, koja osuđuje sve progone protiv bilo kojih ljudi, sjećajući se zajedničke baštine sa Židovima, potaknuta religioznom evandeoskom ljubavlju a ne političkim motivima, žali mržnju, progone, očitovanja antisemitizma kojima su u bilo koje vrijeme i s bilo koje strane Židovi bili pogođeni. Uostalom Krist je... pretrpio svoju muku i smrt dobrovoljno, neizmjernom ljubavlju, zbog grijeha svih ljudi, da bi svi postigli spasenje“ (NA 4).

I u tom saborskom dokumentu jasno je Crkva u osudi antisemitizma potvrdila ono što je već učinio Pijo XI. No, ovdje Crkva ističe i pozitivne vidove

35 Usp. Rim 11,28-29; Konstitucija o Crkvi LG, 9: Bog „je izabrao izraelski narod za svoj narod, s njim učino savez i postepeno ga poučio očitujući mu u njegovoj povijesti sebe i svoje osnove i posvećujući ga za sebe“. Misao o izabranom narodu ponovljena je i u LG, 16.

naše zajedničke povezanosti. Ona proizlazi iz duhovnih zajedničkih korijena koji imaju svoje izvore u Abrahamu, u savezu Božjem sa svojim narodom, u zajedničkoj baštini Pisma, u Isusu koji je Židov po krvi, u apostolima i cjelokupnoj duhovnoj apostolskoj baštini.

Deklaracija osim toga potiče međusobni dijalog i zajedničko proučavanje naslijeđene baštine. To je navještaj crkvene nauke koja obvezuje sve kršćane.³⁶ Značajno je da Crkva službeno osuđuje i žali zbog progona Židova. Antisemitizam nije utemeljen na istini Pisma. Crkva stoga žali zbog krivog odnosa prema Židovima i osuđuje svako protužidovstvo i nalaže tumačima Svetog Pisma, propovjednicima i katehistima iznostiti jasno očitovanu ljubav Božju i prema Židovima kojih isto tako spas želi.

Deklaracija je u svijetu Židova i kršćana prihvaćena kao podloga za međureligijski dijalog. Taj dijalog se odvija kroz mnogovrsne studije, susrete i organizirane međureligijske centre. Već 1965. osnovan je u Rimu *Service International de Documentation Judéo-Chrétienne* (SIDIC). Centar djeluje i danas, publicira svoju reviju SIDIC i organizira susrete i znanstvena istraživanja židovsko-kršćanskih odnosa.³⁷ Crkva je u Sekretarijatu za promicanje kršćanskog jedinstva 22. listopada 1974. osnovala posebnu Komisiju za vjerničke odnose sa Židovima. Već 1. prosinca 1974. izdan je Vodič i sugestije za primjenu deklaracije *Nostra Aetate*, br. 4. Ista komisija 1985. izdala novi dokument: *Bilješke za ispravno prikazivanje Židova i židovstva u propovijedanju i katehezi Katoličke Crkve*.³⁸ Dokumentu je svrha da se u odgoju vjernika kroz studij, katehezu i propovijedanje suzbije stoljećima i nesvjesno šireni antijudaizam ili protužidovstvo.

Moglo bi se navoditi mnoštvo dokumenata i drugih pokrajinskih Crkava koje su se u duhu *Nostra aetate* stavile u službu dijaloga kršćana i Židova. Posebno su značajni dokumenti i izjave biskupa u Francuskoj. Značajan je poziv kardinala Roger Etchegaraya, marseillskog nadbiskupa za vrijeme šeste biskupske sinode 4. listopada 1983. On je otvoreno priznao krivnju francuskih katolika za šoah i zamolio od Boga i Židova oprostjenje te pozvao narod na pokoru.³⁹ Njegova otvorenost dijalogu vjerojatno ga je dovela među prve Papine

36 Usp. A. Bea, *Katolici i Židovi. Govor kard. A. Bee pred Saborom 19.XI.1963.*, u: *Vjesnik Dakovačke biskupije* 4 (1964) 66-67.

37 Usp. *Papst Johannes Paul II. trifft sich mit Israels Oberrabbiner Israel Meir Lau*, u: *FrRu*, NF, 1 (1993/94) 11-13.

38 Komisija za vjerničke odnose sa židovstvom, *Bilješke za ispravno prikazivanje Židova i židovstva u propovijedanju i katehezi Katoličke Crkve*, KS, Zagreb 1986.

39 Govor kardinala R. Etchegaraya u: *Die Kirchen und das Judentum. Dokumente von 1945 bis 1985.*, hrsg. v. Rolf Rendtorff u. Hans H. Henrix, Verlag Bonifatius Paderborn - Chr. Kaiser Verlag München 1989, 218. U daljnjem tekstu citiram ovu zbirku imenom: *Dokumente*. U ovom djelu sabrano je nekoliko stotina dokumenata Katoličke Crkve i drugih kršćanskih Crkava kao i židovskih dokumenata o dijalogu kršćana i Židova. U svim dokumentima mogu se naći snažne riječi o osudi rasizma i svakog oblika antijudaizma i antisemitizma.

suradnike, napose na prijelazu u treće tisućljeće kada ga je Papa stavio za pročelnika Glavnog odbora za proslavu velikog Jubileja 2000. Obznanjivanjem ovih dokumenata dijalog je postao stvarnost. Širom svijeta, u svim kršćanskim narodima Europe, Amerike i šire, pri biskupskim konferencijama osnivaju se komisije za odnose kršćana i Židova. I na državnim razinama stvaraju se društva prijatelja Židova i kršćana. Među teolozima i povjesničarima nastaju epohalna djela međureligijskog dijaloga, tolerancije i razumijevanja. Iz tih odnosa nakon šoaha značajna je deklaracija središnjeg Odbora njemačkih katolika *Über das Verhältnis der Kirche zum Judentum*. Prevedena je i na engleski.⁴⁰

2.5. Stav pape Ivana XXIII. prema Židovima

Papi Ivanu XXIII. u jednoj delegaciji američkih Židova 17. listopada 1960. zahvalio je rabin Herbert Friedman za njegovo zalaganje u spašavanju Židova, dok je bio apostolski delegat u Turskoj u vrijeme nacionalsocijalizma. Papa je odgovorio zahvalnim riječima sjećajući se tragičnih događaja. Tada je on istaknuo da u tumačenjima Staroga i Novoga saveza postoje velike razlike ali je naglasio da razlike ne brišu naše bratstvo koje istječe iz istoga korijena. Mi smo svi djeca istoga nebeskog Oca i između svih mora svijetliti i povezivati nas očeva ljubav. „Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine - Obasjaj nas, Jahve, svjetlom svoga lica“ (Ps 4,7).⁴¹ Papa Ivan XXIII. zapamćen je i po tome što je u Rimskom obredniku Velikog petka u „sveopćoj molitvi Crkve“ za Židove izmijenio stari oblik molitve koji je glasio: „Molimo i za nevjerne Židove da se Bog i Gospodin naš udostoji rasvijetliti ih sjajem svoga lica, da bi i oni priznali sveopćeg otkupitelja, Isusa Krista Gospodina našega... i da oni koji su jednom bili Tvoj izabrani narod, uzmognu dospjeti k punini otkupljenja.“⁴² Sada ta molitva glasi: „Molimo i za Židove: Njima je Gospodin Bog naš prvima govorio. Neka im dade da rastu u ljubavi prema njegovu imenu i vjernosti njegovu savezu. Svemogući vječni Bože, koji si dao svoja obećanja Abrahamu i njegovu potomstvu: milostivo usliši molitve svoje Crkve, da narod što si ga prvoga stekao postigne puninu otkupljenja.“⁴³

U prvoj molitvi bio je jasan antijudaizam izražen prozelitizmom. Crkva Drugog vatikanskog sabora odrekla se takovog shvaćanja židovstva, krivih tumačenja nekih dijelova Svetog Pisma i osudila svaki oblik mržnje i prezira prema Židovima. Papa Pavao VI. potvrdio je to u koncilskim konstitucijama u kojima se uči da su Židovi izabrani narod do danas i da se ne mogu svi Židovi optuživati za Isusovu smrt. (DV 3, 14; LG 2, 9; GS 32; NA 4).

40 Izdalo Tajništvo Biskupske njemačke konferencije, Bonn 1980. Prevedena je i na engleski s naslovom *The Church and the Jews. Declaration of the German Bishops*, izd. Catholic Trut Society, London 1980.

41 *Dokumente*, str. 31.

42 *Misal za sve dane u godini*, prir. Jure Radić, Makarska 1967., str. 215.

43 *Misna knjiga za narod - A*, KS, Zagreb 1972., 120.

2.6. Ivan Pavao II. i Šoah

U životu Karola Wojtyły, pape Ivana Pavla II., sjećanje na šoah nazočno je od njegove mladosti. On je živio sa Židovima. On je gledao njihove patnje u Auschwitzu i Birkenau. To je bol njegova života, njegove duše. Zato se gotovo u svim govorima vraća problemu čovjekove patnje, progona i obespravljenosti nevinih ljudi. On se u svim međureligijskim susretima sa Židovima vraća sjećanju šoaha. To kod pape nije samo teoretsko pitanje. On to čini da se šoah više nikad ne dogodi. Već je kao nadbiskup Krakova predvodio poljske biskupe u priznanju krivnje i traženju oprostjenja i pomirenja Poljaka i Njemačkog naroda.⁴⁴

U Rimu već na početku svoga pontifikata, 12. ožujka 1979. Papa je primio 80 predstavnika židovskih zajednica sabranih na Internacionalnom židovskom skupu za međureligijsko savjetovanje (IJCIC), u ime Židovskog svjetskog kongresa. Papu je pozdravio Philip M. Klutznick i izrazio mu zahvalnost za promicanje međureligijskom dijaloga.⁴⁵ U dugom govoru papa je istaknuo nužnost dijaloga u današnjem svijetu i između religijskih zajednica. Nadovezao se na misli svojih predšasnika i opet naglasio „da se svaki oblik antisemitizma i diskriminacije protivi pravom duhu kršćanstva“.⁴⁶ Kod svoga prvog putovanja u Poljsku od 2. do 10. lipnja 1979. posjetio je 7. lipnja logor Auschwitz gdje se zaustavio u sobi u kojoj je umro Maksimilijan Kolbe. Istoga dana, tri kilometra dalje, slavio je svetu misu na ulazu u koncentracijski logor Birkenau. U svojoj homiliji on je kazao: „Sagibam svoja koljena na ovoj Golgoti našega vremena, zadržavam se s vama pred ovim grobovima na kojim uglavnom nema imena, kao pred velikim grobom nepoznatih vojnika. Poklećem pred natpisima koji tvore cijeli niz i podsjećaju na žrtve Auschwitza ispisane na sljedećim jezicima: poljski, engleski, bugarski, ciganski, češki, danski, francuski, grčki, hebrejski, jidiš, španjolski, flamanski, srpski, hrvatski, njemački, norveški, ruski, rumunjski, mađarski i talijanski. Zadržavam se napose, dragi sudionici ovog susreta, pred pločom sa židovskim natpisom. Taj natpis budi misli na narod kojih su sinovi i kćeri bili određeni za potpuno uništenje. Misli na taj narod vode nas njihovom praocu Abrahamu. On je 'otac i naše vjere' (usp. Rim 4,12)... Upravo taj narod, koji je od Boga primio zapovijed: 'Ne ubij', morao je na sebi u prevelikoj mjeri iskusiti što znači smrt. I ispred ovog spomenika ne bi smio nitko ravnodušan proći... Na ovom mjestu muke, gdje je ubijeno 4 milijuna ljudi različitih naroda... U Drugom svjetskom ratu ubijeno je šest milijuna Poljaka, petina poljskog stanovništva. Jedan isječak iz povijesti borbe za osnovna prava ovoga naroda među europskim narodima. To je snažni

44 Usp. B. Odobašić, *Dijalog pomirenja i obraćenja. Korijeni protužidovstva u kršćanskom ozračju*, u: *Vrhbosnensia* 1 (2/1997) 173-194.

45 *Dokumente*, 629.

46 *Dokumente*, 65.

krik za pravo na jedno vlastito mjesto na karti Europe. To je bolni grijeh na savjesti čovječanstva. Auschwitz je svjedočanstvo toga grijeha. Auschwitz je trajna opomena svijetu... Nitko ne smije njegovati razvoj jednog naroda na račun drugoga ili na cijeni osvajanja ili porobljavanja ili na njegovu istrjebljenju i njegovoj smrti. To su bile misli i Ivana XXIII., Pavla VI. koje i ja ponavljam.⁴⁷ Mrtvi Auschwitzu imaju pobjedu. „Pobjeda što pobijedi svijet jest vjera naša“ (1 Iv 5,4). Misli iz Auschwitzu Papa je ponavljao u mnogobrojnim svojim apostolskim putovanjima: u Njemačkoj, u Waršavi 14. lipnja 1987, Sjedinjenim Američkim Državama 11. rujna 1987, u Miamiu, u Austriji 24. lipnja 1988. U Austriji je posebno govorio o grijehu za šoa. Papa je tu priznao da je i kršćanstvo odgovorno za šoa ali još više svijet vođen bezbožničkim ideologijama. Šoa je za sve nas obveza. Sjećati se šoa znači nadati se i uz to se angažirati za mir u svijetu da se šoa nikada više ne dogodi.⁴⁸

U New Yorku 3. listopada 1979. predstavnicima najveće židovske zajednice (2 milijuna Židova živi u New Yorku) Papa je istaknuo da „naše obje religiozne zajednice na jednoj baštini imaju svoj usko povezani identitet i upućene su jedna na drugu... Zajednički moramo stvarati studijske programe, obostrano se upoznavati, gajiti zajednički otvorenost, boriti se protiv svih oblika antisemitizma i diskriminacije, usmjeravati zajedničke napore i istraživanja za napredak čovječanstva.“⁴⁹

Najzapaženiji je u svijetu ostao Papin posjet Velikoj sinagogi u Rimu 13. travnja 1986. Bio je to susret braće nakon tolikih stoljeća. Papu je židovska zajednica na čelu s rabinom prof. Eliom Toaffom⁵⁰ srdačno dočekala pjevajući na hebrejskom Ps 150: „Hvalite Boga u svetištu njegovu...“, čitanjem iz knjige Postanka 15,1-7 i proroka Miheje 4,1-5. Uz druge molitve, Papa je u svom govoru naglasio da je ovaj susret u nekom smislu završetak pontifikata Ivana XXIII. i Drugog vatikanskog koncila koji su željeli da do ovakvog susreta i dijaloga dođe. Papa je ponovio riječi *Nostra aetate* br. 4 koje izražavaju osudu svakog oblika mržnje i antisemitizma. Osudio je izvršeni genocid nad židovskim narodom u vrijeme Drugog svjetskog rata u kojem su nevino stradali milijuni ljudi kao žrtve neobjašnjive mržnje. Papa je podsjetio i na svoje izgovorene riječi u Auschwitzu 7. lipnja 1979. Podsjetio je da je i rimska židovska zajednica doživjela rasističke i nacističke progone. Rimska Crkva im je pomagala. Skriveni su u redovničkim kućama, rimskim sjemeništima i papinskim palačama i vatikanskom gradu. U daljnjem izlaganju Papa je pozvao na razmišljanje o

47 *Dokumente*, 66-70.

48 Hans Hermann Henrix, „Ihre Klage klingt noch fort“. Äußerungen von Papst Johannes Paul II. zu Antisemitismus und Schoa, u: FrRu 2 (1997) 115-125. Usp. *L'Osservatore Romano*, 1. lipnja 1988., 15.

49 *Dokumente*, 71.

50 Usp. *Israels Rolle im Heilsplan Gottes. Die Rede von Oberrabbiner Prof. Elio Toaff an Papst Johannes Paul II.*, u: FrRu 37/38 (1985/86), 5-6.

našim zajedničkim korijenima vjere. Židove je nazvao „naša starija braća“.⁵¹

Značajan je bio susret pape Ivana Pavla II. 17. studenog 1980. s Centralnim vijećem Židova i Rabinskom konferencijom Njemačke za vrijeme Papina pohoda Njemačkoj od 15. do 19. studenog 1980. Papa je tada istaknuo nužnost dijaloga kršćana i Židova i citirao izjavu Njemačke Biskupske konferencije *Erklärung über das Verhältnis der Kirche zum Judentum* od 20. travnja 1980. U dokumentu je, naime, istaknuta nužnost dijaloga zbog zajedničke baštine kojoj kršćanima daje pristup sam Isus Krist. On je istaknuo citirajući: „Tko susreće Isusa Krista, susreće Židovstvo.“⁵² Nadodao je da „Židove i katolike u Njemačkoj na bratske odnose upućuje i tamna pozadina progona i pokušaja istrjebljenja Židova iz te zemlje. Nevine žrtve u Njemačkoj i na drugim mjestima, razorene i raspršene obitelji, zauvijek uništeno kulturno blago i umjetnička djela, tragičan su dokaz diskriminiranja i nepoštivanja ljudskih prava. Dokaz su prije svega perversnih teorija o različitoj vrijednosti rasa i razlikovanja ljudi na dostojne i nedostojne ljudskog dostojanstva. Pred Bogom svi su ljudi jednaki i imaju isto dostojanstvo“.⁵³ Zajednički korijeni kršćanske i židovske braće istječu od Abrahama i saveza Božjeg s ljudima. To je ono što upućuje na trajni dijalog jednih s drugima.

Ima još mnogobrojnih izjava o osudi zločina počinjenih nad židovskim narodom, koje su Papa i drugi crkveni dostojanstvenici u duhu papinih poziva, izrečenih osuda zločina i progona nad Židovima izjavljivali. Jednako i druge pokrajinske Crkave širom Europe, Amerike i cijelog svijeta osuđivale su antisemitizam. Za papu Ivana Pavla II. ni to nije bilo dosta. Papinskoj komisiji za odnose sa Židovima on je naložio da slučaj šoaha pomno ispituju i prikupljaju potrebnu dokumentaciju za znanstveno i objektivno proučavanje toga problema. Već je 31. kolovoza 1987. kardinal Johannes Willebrands najavio papinu izjavu o šoahu pred „Međunarodnim židovskim Odborom za međureligijske odnose“. Sutradan 1. rujna 1987. sam je Papa pred židovskim predstavnicima u audijenciji obećao jedno znanstveno, dokumentirano i objektivno povijesno-teološko proučavanje šoaha. Sam je istaknuo da će to biti „važno za Crkvu i svijet“. Naglasio je da „židovski narod u današnjem svijetu sigurno ima autoritet i šoah kojega su proživjeli jest opomena, svjedočanstvo i tihi vapaj cijeloga čovječanstva“.⁵⁴ Papina najava dokumenta o šoahu pobudila je velike nade među preživjelima šoaha i cijelim židovskim narodom. Jedanaest godina iščekivan je taj dokument Svete Stolice o šoahu. U međuvremenu Papa je u svojim pastoralnim pohodima redovito se sastajao i s predstavnicima židovskog naroda i uvijek pokazivao suosjećanje sa žrtvama šoaha i upozoravao na potrebu dijaloga sa Židovima.

51 AAS 78 (1986) 1117-1123; *Dokumente*, 106-111. Usp. *Papst Johannes Paul II. in der Synagoge in Rom, Sonntag, 13. April 1986*, u: FrRu 37/38 (1985/86) 3-5.

52 *Dokumente*, 74.

53 *Isto*.

54 Clemens Thoma, *Vatikanische Reue - mit Einschränkungen. Kommentar zum Dokument „Wir erinnern uns“*, u: FrRu, NF 3 (1998) 161-167.

Značajna je bila Papina izjava u apostolskom pismu povodom 50. obljetnice početka Drugog svjetskog rata 27. kolovoza 1989. Papa je kazao i ovo: „Medu tolikim neljudskim postupcima ima jedno koje će zauvijek ostati sramota. To je organizirano barbarstvo protiv židovskog naroda. Bilo je to smišljeno istrjebljenje Židova, isplanirano u besmislenoj ideologiji čija se zgražanja jedva mogu opisati. Diskriminirajućim postupcima bili su prvo progonjeni i napokon milijuni otpremani u koncentracijske logore. Židovi u Poljskoj proživjeli su više od drugih te kalvarijske sate. Slike o izoliranju Židova u geto u Varšavi⁵⁵ kao i one iz logora Auschwitz, Majdanek i Treblinka pripadaju tim patnjama i nadilaze moć shvaćanja jednog užasa.“⁵⁶ Pred sudionicima 13. susreta Međunarodnog odbora za dijalog Katoličke Crkve i židovskog naroda, 6. rujna 1990. šoah je Papa ocijenio kao „grijež protiv Boga i čovječanstva“.⁵⁷

2.7. Ispit savjesti Crkve

U iščekivanju Velikog jubileja 2000. Papa je otpočeo ispit savjesti cijele Crkve. On je najavio taj ispit savjeti u apostolskom pismu *Tertio millennio adveniente* (*Nadolaskom trećeg tisućljeća* - TM).⁵⁸ On prelistava povijest Crkve i razmišlja o njezinoj prisutnosti u svijetu. Ta je povijest obilježena sjajnim uspjesima ali i neuspjesima. To je hod Crkve koja je vođena duhom Isusa Krista ispunjavala zapovijed „Pođite dakle i učinite mojim učenicima sve narode krsteći ih u ime Oca i Sina i Duha Svetoga i učeći ih čuvati sve što sam vam zapovjedio!“ (Mt 28,19).

Imajući u vidu da se evangelizacija svijeta u povijesti Crkve nije uvijek odvijala u duhu evanđeoskih načela, papa Ivan Pavao II. je kao hodočasnik mira u mnogim zemljama svijeta priznavao pogriješke pa i zablude u misijskom djelovanju Crkve. U svojim pastoralnim pohodima konkretno je upozoravao na mnoge zablude i nepravde koje su drugima učinili članovi Crkve. Papa je unatoč različitim pa i suprotnih razmišljanja i u samoj Crkvi posvjedočio da Crkva pred istinom ne smije šutjeti. Naviještati istinu je bitna odrednica Crkve. Papu kao dragocjeni biser resi upravo krjepost istinoljubivosti. On se ne plaši istine ni onda kada je ona kao mrlja na članovima Crkve. Zato je pred svijetom priznaje i moli za oprostjenje. On ispovijeda da Crkvu čine ljudi od krvi i mesa. Ljudi sa svim svojim svojstvima, s krjepostima i slabostima, s vrlinama i pogriješcima. Ona je zajednica ljudi, svetaca i grješnika. U svom pontifikatu na stotine blaženika i svetaca uzdignuo je na oltar Crkve. Ali isto tako Papa je u više od stotinu slučajeva priznao pogriješke pa i zablude mnogih njezinih misionara, pastira i teologa. Papa u takvim slučajevima u ime Crkve danas javno žali

55 Židovi u Varšavi bili su izolirani u posebni geto. Odatle su mnogi odvođeni u logore smrti. U travnju 1943. mladi Židovi u logoru podigli su ustanak protiv nacista.

56 *L'Osservatore Romano*, 1. rujna 1989., 9.

57 *L'Osservatore Romano*, 21. prosinca 1990., 7.

58 Ivan Pavao II., *Tertio millennio adveniente - Nadolaskom trećeg tisućljeća*, KS, Zagreb 1994.

nepravde prema pojedincima i patnje cijelih naroda koji su pretrpjeli poniženja, progone i stradanja zbog nedosljednosti življenja i naučavanja po zasadama evanđelja. *Papa moli oprostjenje i poziva na pomirbu*. Slijedeći u tome papu Pavla VI. uklanja ekskomunikacije i anateme a poziva na ekumenizam i dijalog. *On je papa dijaloga, pomirbe i dosljedno tome predvodnik nove evangelizacije*. Prema Papi ona počinje vlastitim ispitom savjesti, javno, pred svijetom. *Papa poziva cijelu Crkvu, znači i mjesne Crkve*, da u duhu pokore preispitaju svoje djelovanje, kako bi zora trećeg tisućljeća Crkvu zatekla pripremlenom za nove oblike naviještanja i svjedočenja evanđelja. Papa je u Rimu osnovao Središnje vijeće, s nekoliko odbora, na čelu s kardinalom Rogerom Etchegarayem, da promiču duhovnu obnovu Crkve. U toj obnovi sam je Papa kroz više komisija: teološko-povijesne, pastoralno-misijske, odredio nekoliko važnih tema koje, u vidu sveopćeg ispita savjesti, treba svestrano, uza suradnju najeminentnijih stručnjaka, ispitati, objektivno proučiti sa svih vidova, povijesti, teologije, filozofije, sociologije pa i politike.

2.8. Odnos prema Židovima: Korijeni protužidovstva

Posebno je bilo teško stoljetno pitanje o odnosu Crkve prema Židovima. Papa je u tom općem ispitu savjeti odlučio ispuniti dano obećanje židovskom narodu. Papa nije zastao ni pred tim problemom. Teološko-povijesnoj komisiji naredio da svestrano, znanstveno i objektivno, uza suradnju svih stručnjaka, katoličkih, drugih vjeroispovijesti i samih Židova, prouče taj dvotisućljetni problem Crkve i Židova. Dugogodišnje proučavanje završilo je simpozijem od 30. listopada do 1. studenog 1997. na temu *Korijeni protužidovstva u kršćanskom ozračju*.⁵⁹ Na završetku simpozija sam se Papa obratio svim sudionicima i dao završnu izjavu.⁶⁰ Papa priznaje da i Crkva snosi odgovornost zbog stoljetnog antisemitizma i protužidovstva. Papa u duhu odgovornosti Crkve priznaje i njezinu odgovornost za šoah, stradanje Židova, u Drugom svjetskom ratu. Papa je odlučno osudio sve oblike genocida, rasizma i antisemitizma a naglasio da šoah mora ostati spomen koji će i Židove i kršćane poticati na dijalog i zbližavanje u duhu vjere i povijesti spasenja koja obje strane duhovno snažno povezuje.

3. We remember - Sjećamo se

Nismo još stigli proučiti ni dokumentaciju simpozija a papa je svijet i opet pretekao promocijom novog povijesnog dokumenta *We remember: A*

59 B. Odošahić, *Dijalog pomirenja*, nav. dj. Usp. Dossier, *Radici dell'antigiudaismo in ambiente cristiano*, u: *Tertium Millennium* 5 (1997) 20-53; Dossier (priredili Maurizio De Paoli i Giovanni Ferro), *I cristiani e l'antisemitismo. Le radici dell'odio*, u: *Jesus* 10 (1997) 57-77.

60 *L'Osservatore Romano*, 1. studenog 1997; hrv. prijevod Papine izjave u: *KTA BK BH - Vijesti* 14 (1997) 8-9.

Reflection on the Shoah - Sjećamo se: razmišljanje o Šoahu Papinske komisije za vjermičke odnose sa Židovima. Dokument je izvorno napisan na engleskom jeziku i objavljen u Rimu 16. ožujka 1998.⁶¹ Dokumentu je pridodano i papino pismo koje je predao predsjedniku Komisije za vjermičke odnose sa Židovima, kardinalu Eduwardu Idris Cassidyju, 12. ožujka 1998., u povodu predstavljanja dokumenta javnosti. U pismu Papa naglašava kako je tijekom svoga pontifikata u više navrata s dubokim izrazima suosjećanja podsjećao na stradanja i patnju Židova u Drugom svjetskom ratu. To je, prema Papinim riječima, neizbrisivi zločin u povijesti ovog stoljeća koje je na izmaku. U kršćanskoj pripravi na slavlje Velikog jubileja Crkva je svjesna da se radost slavlja može temeljiti samo na oproštenju grijeha i pomirbi s Bogom i bližnjim. Zato Crkva potiče svoje vjernike da očiste srca kajanjem zbog zabluda i nevjernosti u prošlosti. Crkva se u poniznosti sagiba na koljena pred Bogom i moli oproštenje za zla koja su njezini članovi učinili u našem vremenu. Papa i ovdje poziva sve članove Crkve da to učine, dakle i sve mjesne Crkve. Papa se nada da će dokument biti pomoć zalječivanju rana i neshvatljivih nepravdi počinjenih prema Židovima. Dokument bi trebao unaprijediti proces izgradnje bolje budućnosti u kojoj se šoah nikada više ne bi smio ponoviti. On bi trebao unaprijediti bratske odnose između katolika i Židova i svih ljudi dobre volje koji se trude u promicanju izvornih vrijednosti života i dostojanstva svakog čovjeka.

3.1. Šoah - znak ovom vremenu

Dokument *We remember (Sjećamo se)* od 16. ožujka 1998. očito je naslovljen prema koncilskom dekretu *Nostra aetate* br. 4: „*Sacra haec Synodus meminit vinculi... - ovaj se Sveti Sabor sjeća veze kojom je narod Novoga saveza duhovno povezan s rodom Abrahamovim*“.⁶²

Dokument je razdijeljen u pet dijelova: 1) Tragedija šoaha i dužnost pamćenja, 2) Čega se moramo sjećati, 3) Odnosi Židova i kršćana, 4) Nacistički antisemitizam i šoah, 5) Zajednički pogled na zajedničku budućnost. Svaki dio iznosi objektivne činjenice iz kojih se upozorava na njihovu važnost i značenje. Kao istine one postaju poziv i poruka za budućnost.

Događaju *šoaha* pristupa se teološki, povijesno, znanstveno. Prvo se ističe nužna obveza kršćanina otkrivati znakove Božje providnosti u povijesti kako u djelima tako i načinima djelovanja Stvoritelja u čovjeku uvrijeđenom i nagrđenom.

Takvo razmišljanje je u skladu s Papinim pozivom na ispit savjesti na prijelazu u treće tisućljeće. *Šoah je znak ovom vremenu*. Crkva je svjesna grijeha što su ga učinili sinovi i kćeri, udaljeni od duha Kristova i evanđelja u

61 Commission for religious Relations with the Jews, *We remember: A Reflection on the Shoah*, Libreria ed. Vaticana, Vatican City, 1998. (vidi bilješku 18).

62 NA, 4.

određenom vremenu povijesti. Ovo stoljeće je svjedok neizrecive tragedije koja se ne smije nikada zaboraviti. Pokušaj nacističkog režima uništi židovski narod imao je za posljedicu milijune mrtvih Židova. Progonjeni su i odvođeni u logore, zlostavljani, pljačkani i lišavani svakog ljudskog dostojanstva. Ubijani su, muškarci, žene, stari i mladi, djeca i novorođenčad, samo zbog toga što su bili Židovi. To je šoah, najdrastičnija drama povijesti ovoga stoljeća. To je činjenica koja se tiče svih nas.⁶³

3.2. Ne smije se ostati indiferentnim

Pred tim strašnim genocidom, ističe se u dokumentu Crkve, nitko ne smije ostati indiferentnim, pa ni Crkva. Spomen na te žrtve Crkvu obvezuje i zbog duhovno 'rodbinskih' odnosa sa Židovima i njezine trajne borbe protiv nepravdi u svijetu. Zbog duhovne veze sa Židovima taj je odnos dublji i snažniji nego s drugim religijama. Nije to samo zbog prošlosti, nego i zbog zajedničke budućnosti. A nema budućnosti bez spomena prošlosti. Ovdje je sama povijest spomen budućnosti.

Imajući to u vidu Crkva poziva sve kršćane da razmisle o tragedijama nad židovskim narodom gdje su bili i trpjeli. To je moralni imperativ da se zaustavi egoizam i mržnja koja vodi smrti. Crkva upućuje poseban poziv Židovima da se raspolože čuti riječi Crkve o ovom razmišljanju.

3.3. Što nam je činiti?

U drugom dijelu dokumenta Crkva hvali uzorno vjerničko svjedočenje Židova Bogu, „Svecu Izraelovu“ i Tori u patnjama šoaha. Za opis tih patnji nemoguće je naći prave riječi. Zato se pred tim neopisivim zločinom nameću mnogobrojna pitanja. Povjesničari, sociolozi, filozofi, političari, psiholozi i teolozi moraju prije svega usmjeriti svoje znanje da objektivno prouče uzroke šoaha. Ali ni samo znanstveni kriteriji neće biti dostatni. Treba imati u vidu da je Šoah „moralni i religiozni spomen“ koji obvezuje kršćane i Židove. Šoah se dogodio u Europi, u zemljama kršćanske civilizacije i zato se nameće temeljno pitanje odnosa nacističkog progona i ponašanja kršćana prema tome.

3.4. Iščitavanje povijesti

Treći dio dokumenta preispituje odnose Židova i kršćana. Tu se čita povijest židovsko-kršćanskih odnosa. Ti odnosi kroza stoljeća nose negativnu bilancu. Od Isusova raspeća nastali su kontrasti između rane Crkve i židovskih vođa i židovskog naroda. Mnogi Židovi su se vjerni Tori žestoko odupirali

63 Mino Chamla, *La Shoah: memoria, perdono, responsabilita'*, u: *Studi, Fatti, Ricerche* 54 (1991) 3-6; Piero Stefani, *Una voce cristiana*, u: *Studi, Fatti, Ricerche* 54 (1991) 7-10.

propovjednicima evanđelja. U Rimskom carstvu Židovi su na početku bili privilegirani ali se obrat dogodio prihvaćanjem kršćanstva samih rimskih imperatora. Mnogi, ne Crkva kao takva, okomljavali su se na Židove i zbog krivih tumačenja Novoga zavjeta. Optuživani su za smrt Isusovu. Rasla je mržnja prema Židovima. Takova tumačenja Novoga zavjeta Crkva je konačno odbacila u deklaraciji Drugog vatikanskog koncila *Nostra aetate* br. 4 priznavši da Židovi ostaju izabrani Božji narod i da se kao narod ne mogu optuživati za Isusovu smrt. Pa ipak tijekom stoljeća razvilo se protužidovstvo u mnogim kršćanskim zemljama i doseglo razinu općeg diskriminiranja Židova. U svjetskim krizama „kao žrtveni jarac“ optuživani su kao krivci nedaća. Maltretirani su, pljačkani i zatvarani u geta. Unatoč svemu raspršeni po cijelom svijetu, ostali su vjerni religioznim predajama i običajima. U 18. st. ipak su u mnogim kršćanskim zemljama bili izravnati u pravima samim kršćanima. Međutim početkom 19. st. došao je pretjerani i iskrivljeni nacionalizam. U društvenim promjenama tog razdoblja optuživani su da u državi zauzimaju previše važnih mjesta u odnosu na drugo pučanstvo. Naglo se širio antisemitizam u Europi koji je bio više društveno-politički nego religiozni. U isto vrijeme iskrsele su mnoge teorije koje su nijekale jedinstvo roda ljudskoga. Time je pothranjivana ideologija diskriminacije.

3.5. Crkva u Njemačkoj i nacionalsocijalizam

U 20. st. u Njemačkoj je nacionalizam iskoristio takve pseudoznanstvene dokaze i razvio ekstremistički nacionalizam misleći progonom negermanske rase riješiti probleme u zemlji. Sve je kulminiralo u šoahu. Crkva je u Njemačkoj osuđivala takav rasizam. U dokumentu *We remember* nabrojani su mnogi dokumenti i osobe Crkve u Njemačkoj koji su osuđivali takvu ideologiju i ponašanje države. Spominju se mnoge poslanice biskupa i osude katoličkih novinara. U bilješki br. 16 nabrojene su mnoge aktivnosti pape Pia XII. za spašavanje Židova. Navode se i zahvale mnogih Židova Piju XII. Pozivajući se na arhivsku dokumentaciju izrijeckom se spominje kardinal *Adolf Bertman* (1859-1945), nadbiskup iz Breslaua (Wrocław), predsjednik Njemačke biskupske konferencije. Kao predsjednik Biskupske konferencije u ime episkopata Njemačke vodio je otvorenu borbu protiv nacizma. Protestirao je protiv zakona o diskriminaciji, protiv zabrana mješovitih ženidbi. Ističe se zalaganje kardinala nadbiskupije München-Freising *Michaela Faulhabera* (1869-1952) i biskup Bavorske. Kada su nacionalsocijalisti preuzeli vlast već 1933. osudama rasne diskriminacije kardinala Faulhabera, u nizu govora u Došašću, pridruživali su se i protestanti i Židovi. Istaknuto je i zauzimanje za Židove biskup metropolije Kölna i Freiburga. Nakon 'Kristalne noći' (9.11.1938.) prosvjedovao je i javne molitve za Židove organizirao *Bernard Lichtenberg*, kanonik i prepošt u berlinskoj katedrali. Zbog toga je i sam bio zatočen. Umro je u logoru Dachau. Već je proglašen blaženikom Katoličke Crkve. Papa Pijo XI. osudio je nacistički rasizam enciklikom pismom *Mit brennender Sorge*. Na Cvjetnicu 1937. čitana je u svim crkvama u Njemačkoj zbog čega su pozatvarani

mnogi svećenici. Donesen je i citat govora pape Pija XI. belgijskim hodočasniciima kada je jasno kazao da je antisemitizam neprihvatljiv za kršćane jer uostalom 'duhovno svi smo Semiti'. I papa Pijo XII., svojom enciklikom *Summi Pontificatus* 1939. dignuo je svoj glas protiv pobožanstvenjenja države i upozorio na oprez pred teorijama koje niječu jedinstvo roda ljudskoga.

3.6. Nacistički antisemitizam i šoah

U četvrtom dijelu dokumenta *We remember* upozorava se na razliku koja postoji između *antisemitizma*, utemeljen na negativističkim teorijama o rasama što je potpuno suprotno vjekovnom učenju Crkve, i *protužidovstva* (antijudaizma) zbog kojega su odgovorni i mnogi kršćani. Nacional-socijalistička ideologija zaničkala je nadnaravno podrijetlo života i moralne kriterije i identificirala se s državom koja je odlučila zbrisati židovsko postojanje. Tako se dogodio šoah. S teološkog stajališta ne može se zaničkati kako su i mnogi kršćani bili članovi nacističke stranke i nijekali Božju providnost u svijetu, pa i samo postojanje Boga. Štoviše razvijali su i mržnju na Boga. Postupno odbacivali su i samo kršćanstvo i željeli uništenje i same Crkve. Takva logika proizvela je holokaust, prvenstveno nad Židovima, ali i na mnogim drugim negermanskim narodima. Pred tom činjenicom u dokumentu se postavlja pitanje: nisu li apriorni stavovi prema Židovima u glavama i mnogih kršćana potpomogli šoah. Nema sumnje da su mnogi na takve ideje bili premalo osjetljivi, ili čak indiferentni pred progonima Židova. Tu stojimo svi pred povijesnim pitanjem: što je sve do toga dovelo? Jesu li ljudi bili nepoučeni, instrumentalizirani, nisu možda mogli predvidjeti konačne posljedice? Neki su se previše bojali? Neki su čak u takvom stanju tražili prednosti za sebe. Mnoge je vodila zavist? Svaki slučaj bi se morao pojedinačno analizirati. Trebalo bi poznavati motive svake pojedinačne osobe. To trajno ostaje stručnjacima povijesti za proučavanje. Ali na početku vladavine Trećega Reicha bilo je smišljeno istrjebljenje Židova. Postavlja se važno povijesno pitanje: *Zašto zapadne zemlje kršćanske orijentacije Sjeverne i Južne Amerike nisu bile spremne prognanicima otvoriti svoje granice?* One su mogle predvidjeti završetak progona. Znali su za postojanje logora. Poznavali su problem i opasnosti koje su prijetile Židovima i drugima 'nearijevske rase'. Zato se ne mogu ispričati od odgovornosti za Šoah. U zemljama deportacije Židova i istrjebljenja u masama, činjenica je, kršćani nisu mogli spriječiti sve brutalnosti, ali se postavlja pitanje jesu li pružali pomoć koliko su mogli? Mnogi su to učinili ali mnogi ne. Mnogi su izlagali za Židove i vlastite živote. Za vrijeme i poslije rata mnogi Židovi i njihove zajednice javno su se zahvaljivali kršćanima uključivši napose papu Pija XII. osobno. Mnogi biskupi, svećenici, redovnici i laici primili su i odličja zahvalnosti same države Izrael, priznanje *Pravednika u svijetu*. Unatoč tomu, priznaje sam papa Ivan Pavao II., bilo je mnogo onih koji se nisu pokazali dostojnima Isusovih učenika. Papa je zbog toga u više navrata u ime Crkve javno izrazio žaljenje i osudio svaki oblik rasizma, antisemitizma i protužidovstva. I u ovom dokumentu *Crkva žali što se dogodio šoah*. U doku-

mentu se navodi Papin govor poglavarima židovske zajednice u Straßbourgu 1988. u kojem je ponovio najoštriju osudu nacizma i svakog oblika antisemitizma. Napominje se uz to da su *rasistički i nacistički progoni pogodili ne samo Židove nego i Armence, Ukrajince, Cigane, mnoge slične progone doživjeli su ljudi u Americi, Africi i na Balkanu*. Ali Papa poziva k tome da ne zaboravimo i *milijune žrtava totalitarističke ideologije u Sovjetskom Savezu, u Kini, Kambodži i mnogim drugim mjestima*. Ne smije se zaboraviti ni *drama na Srednjem Istoku*. I dok se o tome razmišlja i dalje mnogi ljudi u svijetu postaju žrtve vlastite braće.

3.7. Zajednički pogled u budućnost

Dokument napokon poziva sve katolike da obнове *svijest o zajedničkim korijenima vjere sa Židovima*. Dokument želi promaknuti nužni dijalog. U tu svrhu ističe: Isus je sam bio potomak Davidov, Blažena Djevica Marija je Židovka, isto tako i apostoli (Rim 11,17-24). Židovi su u tom smislu naša draga i voljena braća ili kako se Papa sam izrazio „naša starija braća“. Razmišljajući o šoahu Katolička Crkva ovim dokumentom izražava svoje duboko žaljenje zbog kršćanske manjkavosti u progonima Židova. Ona poziva na obraćenje i pomirenje. Crkva vjeruje zajedno sa Židovima da je *pokajanje „tešurva“ nužno* kao što vjeruje da je *pomirenje i obraćenje jedini put u bolju budućnost*. Šoah je toj budućnosti nužni spomen i poziv cijelom čovječanstvu kako se on više nikada ne bi dogodio. Crkva se nada da će ovakav dijalog unaprijediti odnose sa židovskim narodom. Crkva želi da se tragedija prošlosti pretvori u jaču uzajamnu međuljudsku angažiranost Židova i kršćana. Poziva i sve ljude dobre volje da razmisle o važnosti i značenju šoaha. Mrtvi šoaha su snažan krik i poziv cijelom čovječanstvu da se osvijeste i udruže u naporima protiv svakog oblika rasizma, antisemitizma i protužidovstva. *Spomen šoaha mora promovirati mir među ljudima*.

4. Reagiranja na šoah

Dokument *Sjećamo se* izazvao je u svijetu različite osjećaje i reakcije.⁶⁴ Već istog dana kada je dokument objavljen, Židovski svjetski kongres reagirao je i izjavio: „Svaki od nas koji surađujemo u dijalogu s Crkvom, ne vidimo još rezultat. Ima dakako u vatikanskom dokumentu dijelova, koji su bez sumnje dobrodošli. Ali nasuprot izjavama o šoahu Njemačke i Francuske biskupske konferencije, vatikanska je izjava bez snage.“⁶⁵ I doista može se reći, dokument

64 Stanko Tenšek, *Odjeci dokumenta „Sjećamo se“ u Francuskoj. Poruka shoaha: Nikada više*, u: *Glas Koncila*, 17 (1998) 8.

65 Clemes Thoma, *Vatikanische Reue*, nav. dj., str. 162. Mnoge druge reakcije vidi u novinama *Frankfurter Allgemeine Zeitung* od 4. travnja 1998., str. 12.

je uglavnom izrađen na temelju papinskih izjava i općeg crkvenog učenja o dijalogu. Nabrojeno je i nekoliko njemačkih biskupa ali zacijelo premalo korišteni njihovi tekstovi koji su jasniji u osudi progona Židova i promicanja antisemitizma. Ludvig Volk, D. I., prikupio je izvore o odnosima Katoličke Crkve i Trećega Reicha i objavio ih u nekoliko nizova. Sabrana je većina dokumenata Katoličke Crkve od 1933. do 1945. Tu su crkveni dokumenti o sklapanju i primjeni konkordata 1933.⁶⁶ U dva sveska objavljeni su dokumenti kardinala Michaela von Faulhabera.⁶⁷ Bernahard Stasiewski 1981. objavio je u istom nizu dokumente Njemačke biskupske konferencije o stanju Crkve 1933-1945.⁶⁸ Vrlo su važni iz tog niza svesci 5 i 6. U njima je donešena korespondencija Crkve i NS-države od 1940. do 1945. Vidljivo je kako se Crkva protivila progonu Židova i drugih nevinih ljudi, kako je dizala glas protiv terora, odvođenja i ubijanja ljudi u logorima. Dakako da se iz dokumentacije može zapaziti i šutnja mnogih ili neuspješni pokušaji slabih i neodlučnih crkvenih predstavnika. Nasuprot takvima vidi se da je bilo hrabrih i neustrašivih biskupa koji su i zajednički podizali glas protiv nacionalsocijalističkih mučenja i ubijanja. Uz već spomenute biskupe posebno su uočljivi interventi i apeli na vlast berlinskog biskupa, kasnije kardinala, *Konrada von Preysinga* (1880-1950). Iz njegovih intervenata vidi se da je informirao i Svetu Stolicu o nacističkim divljanjima nad nevinim pučanstvom. On je već 1938. osnovao Hilfswerk beim Bischöflichen Ordinariat Berlin sa svrhom da udruga kao humanitarna organizacija pomogne prognanicima. Kada su započela masovna zatvaranja i odvođenja u logore društvu je stavio u zadaću pomagati Židovima, napose katoličkim Židovima i iseljenja na sigurnija mjesta. Usprotivio se policijskoj odredbi da Židovi nose znak prepoznavanja (od 1. rujna 1941.). I kardinal *Clemens August von Galen* (1878-1946), biskup Münstera, žestoko se borio protiv odvođenja Židova u logore smrti. Nadbiskup Freiburga *Conrad Gröber* (1872-1948) isto tako je iskazivao žestoki otpor nacističkoj ideologiji i ubijanju Židova. I on je 14. lipnja 1942. opširno izvijestio Svetu Stolicu o teškom stanju u nadbiskupiji zbog neprestanih progona, zatvaranja i odvođenja ljudi u logore. Prema tom pismu nacionalsocijalizam, sa svojim Weltanschauungom u teoriji i praksi, označen je kao radikalni antisemitizam koji vodi uništenju židovstva.⁶⁹

Mnogo je važnih izjava njemačkih i drugih biskupa, crkvenih udruga, kao i židovskih uglednika, izrečenih uz važna sjećanja na ugledne osobe, događaje, pale žrtve ili vojne pobjede nad fašizmom nakon Drugog svjetskog rata. Posebno su brojna sjećanja na žrtve šoaha povodom 50. obljetnice završetka Drugog svjetskog rata. Stare se ideologije osuđuju, priznaje odgovornost i

66 Niz A od 11 svezaka *Kirchliche(n) Akten über die Reichskonkordats- Verhandlungen 1933*. objavljen je 1969.

67 Niz A, svezak 17, i 26. *Akten Kardinal Michael von Faulhabers 1917-1945*.

68 Niz A, svesci 30, 34, i 38. *Akten deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933-1945*.

69 *Usp. Akten deutschen Bischöfe über die Lage der Kirche 1933-1945*, bearbeitet von Ludwig Volk, u: FrRu 37/38 1985/86, str. 52-54.

griješ kršćana zbog šoaha. Biskupi mole za oprost i potiču dijalog da se šoah nikada više ne dogodi.⁷⁰

Oglasili su se tada i biskupi Crkve u Hrvata. Biskupska konferencija Hrvatske obratila se posebnim Pismom javnosti 28. travnja (objavljeno 1. svibnja) 1995.⁷¹ To je učinila i Biskupska konferencija Bosne i Hercegovine Pismom od 3. svibnja 1995. (stoji „1994“, no očito je *lapsus calami!*).

4.1. Izjave francuskih biskupa

Mnoge su i značajne izjave francuskih biskupa⁷² koje su osuđivale zlo djela i nacionalsocijalizma i tražile načina da se ponovno uspostavi dijalog i pomirenje između Židova i kršćana. Poznata je izjava kardinala Achile Liénarta iz Lillea u korizmenom pastoralnom pismu 1960. u kojem je osudio antisemitizam a izložio nauk Crkve o našim zajedničkim korijenima. Njegove misli preuzete su u Upute o provedbi *Nostra aetate* od 1. prosinca 1974. Pozornost je izazvala i Uputa Francuske biskupske konferencije o držanju kršćana prema Židovima od 16. travnja 1973. o konkretnim potrebnim pastoralnim pothvatima suživota sa Židovima. Pa ipak najviše je pozornosti i u kršćanskim i u židovskim zajednicama izazvao govor kardinala Rogera Etchegaraya, nadbiskupa Marseillea, pred biskupskom sinodom 4. listopada 1983. Kardinal je imao hrabrosti istaknuti krivnju kršćana za šoah i dužnost moliti oprost i u židovskog naroda. Šoah nas mora poticati na pokoru i međusobnu pomirbu. Njegove misli prožimlju i ovaj vatikanski dokument o šoahu iako se to u dokumentu izričito ne spominje.

Francuska je Crkva izrazila svoje službeno priznanje krivnje o šoahu okupljena na zasjedanju Biskupske konferencije u Drancyu (nekadašnjem konclogoru) 30. rujna 1997. Francuska Crkva traži oprost od Boga i židovskog naroda za progon Židova koje je omogućio u Francuskoj rasistički zakon za tzv. Vichyjeve vlade već 3. listopada 1940.⁷³ Izginulo je samo u veljači 1941. oko 40.000 Židova. Francuska Crkva želi oprost i pomirbu zbog mira i suživota u budućnosti.⁷⁴

70 Clemens Thoma, *Die zahlreichen Erinnerungsfeiern: 1945/1995*, u: FrRu, NF 3 (1995) 161-168. Njemačka biskupska konferencija se oglasila posebnom izjavom i uz 50. obljetnicu oslobođenja Auschwitza 27. siječnja 1945., usp. *Auschwitz - 50 Jahre nach Befreiung*, u: FrRu, NF 3 (1995) 169-171.

71 U cijelosti Pismo je objavljeno u: *IKA - Dokumenti*, 4. svibnja 1995., 17-18.

72 Mnogobrojne izjave francuskih biskupa skupljene su u zbirci *La Documentation Catholique* koja ima preko 80 svezaka. Mnoge od tih izjava, tako i ovdje spomenutih biskupa, prevedene su i u njemačkoj zbirci koju ovdje navodimo pod skraćenicom *Dokumente*.

73 Vichy je bilo sjedište vlade maršala Henri-Philippe Pétaina (1856-1951) koji je bio predsjednik vlade od 1940. do 1944. Zbog kolaboracionizma osuđen 1945. na smrt ali je bio pomilovan na doživotnu kaznu zatvora.

74 *Die Kirche von Frankreich bittet Gott und das jüdische Volk um Vergebung*, u: FrRu, NF 2 (1998) 90-97.

Bezbroj je i drugih važnih izjava o šoahu biskupa i različitih židovsko-kršćanskih udruga Sjedinjenih Američkih Država, Švicarske, Austrije, Italije itd.

4.2. Previše ili premalo rečeno

Iako dokument o šoahu, iza kojega stoji i sam papa Ivan Pavao II., ne navodi izjave njemačkih i francuskih biskupa, on priznaje u njihovim dokumentima iznošeno stanje i žali što se to dogodilo u kršćanskoj Europi. Zbog toga mnogi su hvalili Papinu istinoljubivosti i otvorenost. Osjetili su u dokumentu ponovni poziv na pomirbu i dijalog. Neki su ga tumačili kao izričaj Papine poniznosti. Za neke je to i previše od Pape. Za druge je i ovaj dokument premalo jer su od njega više očekivali. Neki su ga protumačili po onoj izreci „tresla se brda rodio se miš“. Tako misli Ignatz Bubis, predsjednik Centralnog vijeća njemačkih Židova.⁷⁵ Neki su ga protumačili kao neko vatikansko polukljanje i pokušaj izvući se od osjećaja krivnje. Dokument priznaje krivnju za protužidovstvo (antijudaizama) koji je niknuo u krilu Crkve zbog krivog tumačenja novozavjetnih tekstova i vjekovnog protužidovskog širenja mržnje zbog tzv. 'kolektivne krivnje za smrt Isusovu'. Dokument se uveliko ograđuje od antisemitizma koji se rodio na krivim neopoganskim ideologijama. Kao da ti ideolozi nisu nicali i među kršćanskim zajednicama. Većina ratnih zločinaca Reicha bili su na župnom vjeronauku i potječu iz kršćanskih obitelji. Istina je da ih ima i židovskog podrijetla. Neki tumače da su oni iz masonskih loža i da su bili najžešći nacisti.

Među nekim uglavnom radikalnim američkim Židovima dokument je izazvao razočaranje, srdžbu pa i prezir. Nisu zadovoljni ni mnogi povjesničari a još manje novinari željni senzacija.

Napose su ostali nezadovoljni neki tradicionalno rigorozni Židovi koji su očekivali barem prigovor papi Piju XII. od kojega su očekivali više zauzimanja u tijeku rata za spašavanje Židova. I kada je papa Ivan Pavao II. već znao za negativne reakcije na dokument, on je i na svom pastirskom pohodu Nigeriji (21-23. ožujka 1998.) na pitanje novinara što on misli o papi Piju XII. u zrakovu odgovorio: Pijo XII. je velik papa Katoličke Crkve. I odmah nakon toga Papu su 26. ožujka 1998. posjetili mnogi ugledni Židovi članovi Međunarodnog Komiteta za katoličko-židovsku suradnju. U srdačnom susretu Papa ih je pozvao da u duhu *Nostra aetate* i ovog dokumenta nastave zajednički, zbog naše budućnosti, produbljivati dijalog katolika i Židova iz ljubavi prema istini i pravome miru. Kardinal Joseph Ratzinger je bio kritičan u ocjenjivanju krivnje kršćana za šoah. On je izjavio: „Ako kršćanski propust nije izravno uzrokovao holokaust, on je taj zločin omogućio.“⁷⁶

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ Stanku Tenšek, *nav. dj.*

5. Šutnja ili razboritost Pija XII.

Najviše javnost, kako židovsku, tako i kršćansku, katoličku i još više nekatoličku, smeta što se kroz poslijeratno vrijeme šutjelo o aktivnostima Pija XII. u odnosu na nacističke progone Židova i ljudi nearijevske rase. Šutnja je razvijala otvorene napade na Pija XII. i cijelu Crkvu.⁷⁷ Prigovaralo se Crkvi da je osuđivala modernističke i liberalističke ideologije, napose komunizam i tako pomogla nacionalizam koji se sve više tridesetih godina u teškim ekonomskim problemima propalog tadanjeg kapitalizma u Europi i Americi razvijao. U Europi nacisti su obećavali rješenje ekonomskih problema i zapošljavanje ljudi. Tako su i pobjeđivali na izborima. Stupivši na vlast za svoje neuspjeha tražili su „žrtvenog jarca“ (o kojem govori i dokument o šoahu). Optuživali su u najvećoj mjeri Židove za zavjeru protiv države i zakonima o rasnoj diskriminaciji otpočeli prvenstveno njihovo istrjebljenje. Kao što smo vidjeli Pijo XI. je dizao svoj glas i namjeravanom ekciklikom *Humani generis unitas* trebao osuditi nacističku ideologiju i praksu. Pijo XII. (1876-1958, papa od 1939.), koji je bio apostolski nuncij u Bavarskoj (1917/20.) i u Berlinu (od 1920. do 1929.), osudio je komunizam enciklikom *Summi pontificatus* 20. listopada 1939. i istaknuo prava država i naroda. Ona moraju biti utemeljena na naravnom pravu a ne na ideologijama koje niječu postojanje Boga. Shvaćanje državne vlasti kao apsolutne moći nad narodima jest zabluda koja vodi minoriziranju prava naroda i otvara put nasilju nad ljudskim pravima koja izvire iz reda kojega je Bog stvorio (usp. Denz. 3780-3786). Sasvim je jasno bilo iz enciklike, papa osuđuje komunizam. Ne spominje se izričito nacizam kao opasna ideologija. Stoga su se u komunističkim zemljama umnažale optužbe protiv pape pa i tvrdnje da je podržavao nacizam. Pijo XII. nije odgovarao na optužbe i nije se branio. Ostavio je to sudu povijesti. Kada je 9. listopada 1958. umro predsjednik Sjedinjenih Američkih Država Dwight David Eisenhower (1890-1969., od 1942. do 1945. vrhovni komandant Američke vojske u Europi, od 1953. do 1961. predsjednik USA) izjavio je: „Svijet je sada siromašniji nakon smrti Pija XII.“, a ministrica vanjskih poslova Izraela Golda Meir (1898-1978) izjavila je: „Život našega doba vio je obogaćen glasom koji je iznad svagdanje zbrke izražavao velike moralne istine. Oplakujemo velikog služitelja mira.“⁷⁸ U katoličkim krugovima Pijo XII. zapamćen je kao jedan od najvećih papa modernoga doba. Stajao je na čelu Crkve u najtežem vremenu Drugog svjetskog rata i branio istine evanđelja i crkvene nauke. Zapamćen je kao jasan u nauci, neustrašiv i nepokolebljiv u obrani moralnih načela evanđelja. Što je više istican njegov ugled, s druge strane rasle su i sve žešće optužbe zbog šutnje u ratu. I sve je tako bilo do 1964. kada

77 *Kako je nastala teorija o šutnji Pija XII.?* - članak Domenika Del Rija objavljen u *Famiglia cristiana*, a u hrv. prijevodu, u: *Glas Koncila* br. 39 (1998), od 27. rujna 1998.

78 *Ž. K. (prij.), Pio XII. između kleveta i dokumenata*, u: *Glas Koncila* 14 (1998) 3.

je papa Pavao VI., inače jedan od najintimnijih suradnika Pija XII. kao zamjenik državnog tajnika u to vrijeme, odlučio publicirati dokumente Državnog tajništva iz vremena Drugog svjetskog rata. Posao je povjerio uglednim povjesničarima isusovcima: o. Angelu Martiniju, uredniku revije *La Civiltà Cattolica*, i dvojici docenata na Fakultetu crkvene povijesti Papinskog sveučilišta Gregorijana: Burkharthu Steineru i Pierreu Bletu. Nakon dužeg vremena oni su 1965. zatražili i pomoć od o. Roberta Leibera koji je 30 godina bio osobni tajnik Pija XII. dok je on bio nuncij u Njemačkoj, zatim državni tajnik Svete Stolice i napokon papa. On je pomogao proučavanju dokumenata napose onih koji su se odnosili na Njemačku. On je posebno pomogao tumačenju skica i nacrtu pisama koje je Pijo XII. upućivao njemačkim biskupima. Ti su zapisi objavljeni u prvom svesku dokumenata 1965. Potom je skupini ovih stručnjaka i povjesničara pridružen i američki isusovac o. Robert A. Graham koji je već bio u Americi objavio knjigu *Vatican Diplomacy*. Postojale su već i druge publikacije o Drugom svjetskom ratu.⁷⁹ Prema njihovom uzoru istraživači su pokušali srediti i ovu građu. Rad na istraživanju trajao je 15 godina. Dokumente su istraživači podijeliti u dvije skupine: spisi pod naslovom *Sveta Stolica i rat u Europi* svezak 4., 5. i 11. U svescima 6., 8., 9. i 10. objavljeni su spisi s naslovom *Sveta Stolica i žrtve rata*. Svezak 11. je posljednji u tom nizu a objavljen je 1982. Svi svesci objavljeni su u nizu koji je naslovljen *Actes et Documents du Saint-Siege relatifs a la seconde guerre mondiale*⁸⁰ i obično se citiraju kraticom *Actes et Documents*. Unatoč objavljenim dokumentima koji dotiču sva problematična postavljena i nepostavljena pitanja o djelovanju pape Pija XII. i Svete Stolice u Drugom svjetskom ratu, mnogi novinari i povjesničari postavljaju sumnje o još 'skrivenim' dokumentima ili nedoticanim problemima u dokumentima kao što je npr. pomaganje nekim nacističkim vođama da se prebace u Južnu Ameriku i izbjegnu kazne za ratne zločine, ili o tzv. skrivanom zlatu u Vatikanu od navodno pobijenih žrtava. O. Pierre Blet je u sažetku pokušao odgovoriti na takva pitanja i u posebnoj knjizi koju je objavio u Parizu 1997.⁸¹

Dokumenti iscrpno govore o djelatnosti Pija XII. u Drugom svjetskom ratu, komuniciranju s vladama, napose USA i Engleske, s njemačkim biskupima koje je poticao da svojim vjernicima pomognu oduprijeti se nacističkoj ideologiji i progonima, napose Židova. Dokumenti svjedoče o živoj djelatnosti kako

79 *Documenti diplomatici italiani, Documents on British Foreign Policy: 1919-1939, Foreign Relations of the United State, Diplomatic Papers, Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918-1945*. Usp. Pierre Blet, *La leggenda alla prova degli archivi. Le ricorrenti accuse contro Pio XII.*, u: *L'Osservatore Romano*, 27. III. 1998. Pierre Blet, S. I. radio je na istraživanjima vatikanskog državnog arhiva te članak objavio u *La Civiltà Cattolica* br. 3546. od 21. III. 1998., a preuzeo ga je i *L'Osservatore Romano*.

80 Priredili P. Blet - A. Martini - R. A. Graham (od trećeg sveska) - B. Schneider. *Citta' del Vaticano*, Libr. Ed. Vaticana, 11 svezaka u 12 knjiga (3. svezak ima dvije knjige).

81 P. Blet, *Pie XII et la seconde guerre mondiale d'après les archives du Vatican*, Paris, Perrin 1997; usp. Maurizio De Paoli, *I silenzi di Pio XII: il drama di un Papa*, u: *Jesus* 10 (1998) 15.

samoga Pape, tako i cijele Svete Stolice, kroz diplomatska dopisivanja o sprječavanju rata i nasilja nad Židovima. Svjedoče kako je sam Papa spašavao mnoge Židove, Armence i druge prognanike. Svjedoče da je činio sve moguće da se spriječe masovna ubijanja. Nikada nije štitio ratne zločince, da je 15 kg zlata darovao Židovskoj općini u Rimu kada su nacističke vlasti tražile 50 kg da ih poštede smrti. Zašto papa nije glasno vikao, osim u božićnoj propovijedi 1942., protiv nacizma. Čini se da je *prevladavala razboritost nad šutnjom*. Iz dopisivanja s njemčakim biskupima uočljivo je da su mu to i oni savjetovali da se ne raspljuje još više bijes nacističke rulje koje je na svako prosvjedovanje crkvenih ljudi još žestlje rušila, mučila i odvodila u logore smrti. O tome je jasan dokaz i javni, žestoki prosvjed nizozemskog nadbiskupa Utrechta *Johanna de Jonga* (1936-1955, od 1945. kardinal) protiv zatvaranja Židova u *Poslanici vjericima* srpnja 1942, kada su nacisti za osvetu 2. kolovoza 1942. provalili i u karmelićanski samostan i odveli u logor Auschwitz sestre Rozu i Edith Stein koje su umorene u gasnoj komori 9. kolovoza 1942⁸² Pija XII. bio je dobro informiran i od samih biskupa Njemačke, Italije, Hrvatske⁸³ gdje su nacisti vladali i oprezno postupao da ne pogorša i onako teško stanje nevinih ljudi. Šutnju je nadvladala razboritost u živom diplomatskom djelovanju Pija XII. i Svete Stolice. Vjerojatno takvo mišljenje neće sve zadovoljiti. Ostaje onda jedini put za rješenje postavljenih pitanja studirati dokumente, kako Svete Stolice tako i diplomatskih i državnih predstavnika koji su o stanju na terenu izvješćivali svoje vlade. Usporedna istraživanja dala su, a i svakom drugom će dati objektivni sud o aktivnostima Pija XII. u Drugom svjetskom ratu, napose o spašavanju Židova i mnogih drugih stradalnika.

I Vatikanski dokument o šoahu iza kojeg stoji i sam papa Ivan Pavao II. imao je to u vidu i istaknuo je, Pija XII. činio je sve što se moglo u nemogućim olujama nacističkih progona. Takvo je mišljenje i predsjednika parlamenta Federalne Republike Austrije g. Herberta Schambecka.⁸⁴

6. Šoah i Crkva u Hrvata

Vatikanski dokument o šoahu poziv je svim kršćanima i svim Crkvama da u duhu Papina poziva ispituju svoju prošlost, premisle događaje, kaju se za propuste njezinih članova i mole za oprostjenje one kojima su nepravde i uvrede

82 Italo Alighiero Chiusano, *L'incontro con Cristo nella nebbia della morte*, u: *Jesus 7* (1997) 61-65.

83 Jure Krišto, *Katolička Crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945*, sv. I, Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, Zagreb 1998., 183.

84 Herbert Schambeck, *L'opera della Santa Sede durante la Seconda Guerra Mondiale in difesa di tutti i perseguitati per motivi politici e razziali. Giustizia per Papa Pio XII.*, u: *L'Osservatore Romano*, l. XI. 1998, str. 9.

nanesene. U Drugom svjetskom ratu šoah se dogodio i u Hrvatskoj, konkretnije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, u kojoj se nalazila i Bosna i Hercegovina kada je NDH uz pomoć Njemačke i Italije i egzistirala. U stoljećima željene nezavisnosti Hrvati su u Kraljevini Jugoslaviji sve više čeznuli za svojom nezavisnom državom jer je „hrvatski narod bio rob u bivšoj Jugoslaviji“, kako se izrazio tadašnji zagrebački nadbiskup dr. Alojzije Stepinac (1898-1960, od 1953. kardinal) u govoru na montiranom procesu 3. listopada 1946.⁸⁵ Kada se pred početak rata razbuktao pokret za nezavisnost hrvatske države, na čelo je na iznenađenje mnogih došao ustaški režim pod vodstvom Ante Pavelića (1889-1959), koji je ustaški pokret organizirao u izbjeglištvu, u Rimu, i 1941. potpomognut njemačkim i talijanskim nacistima, u Zagrebu preuzeo vlast. To je bio i početak tragedije hrvatskog naroda koji zbog toga trpi posljedice i do danas.

6.1. Stradanja u NDH

NDH je proglašena 10. travnja 1941. a već 30. travnja 1941. donesena je *Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti* i *Zakonska odredba o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskog naroda*.⁸⁶ Jasno je da se „ustaška vlast ne može opravdati zbog takvih zakona, koji nisu imali nikakva uporišta ni u hrvatskoj kulturnoj ni u političkoj tradiciji“.⁸⁷ Ustanovljeni su i prijeki sudovi. Počeli su i otpori nekih srpskih grupa novouspostavljenom državi. To je izazvalo masovna zatvaranja i ubijanja. Generalni konzul Francuske, već 25. travnja izvješćuje svoju vladu o brojnim uhićenjima, a 3. svibnja 1941. o protužidovskim mjerama ali i sve žešćim napadajima na Hrvate od srpskih četničkih jedinica kod Banje Luke i Mitrovice. U istočnoj Bosni 1941. četnici su pobili oko 50.000 ljudi većinom muslimana.⁸⁸ Mržnja i nasilje su postali metoda obračuna. Ustaški režim uzvraćao je na isti način. Otpočeo je organizirani progon Srba. Židovi su opet zatvarani po zakonu o rasama i zbog pripadnosti mnogih komunističkoj partiji. Početkom srpnja već su bili organizirani sabirni logori i u njima masovna ubijanja. I trajalo je to do konca rata 1945. Stradanja i žrtve su se brojile na sve strane. Koliko ih je? Ne bih htio ulaziti u taj problem koji još nije dovoljno proučen. Do danas ne postoje službena, znanstvena i objektivna neutralna istraživanja. Srbi su od žrtava rata stvorili mit o stradalima u ratu.⁸⁹ Židovi ističu samo svoje žrtve ističući da se šoah, istrjebljenje jednoga naroda, odnosi samo na njih. Prema njima drugi su nekako stradali nesretnim slučajem rata. To se očituje npr. u Poljskoj gdje se još žestoko raspravlja o „spomeniku - logoru Auschwitz“. Da li, naime, tamo treba biti i križ? Pa problemi oko smještaja samostana sestara karmelićanki. Žrtve rata drugih naroda, isto tako stradalih u

85 Lav Znidarčić, *Alojzije Stepinac - o stotoj godišnjici rođenja*, Matica Hrvatska, Zagreb 1998., str. 87.

86 *Narodne novine*, 30. travnja 1941.

87 Jure Krišto, *nav. dj.*, sv. I, str. 158.

88 *Isto*, 158-167.

89 Josip Pečarić, *Srpski mit o Jasenovcu*, Dom i svijet, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 1998.

logorima, gotovo da se i ne spominju. U bivšoj Jugoslaviji, poznato je i danas se uglavnom svi slažu, žrtve rata su se uvećavale progresivno već prema govornicima na mitinzima kada se slavila pobjeda nad fašizmom. To je Titovoj vladi odgovaralo pa su predočili Ujedinjenim Narodima broj žrtava od 1,700.000 kako bi dobili što veće ratne reparacije.

6.2. Utvrđivanje broja žrtava

Službeni popis žrtava proveden je 1946. i ponovno 1964. god. Rezultati popisa ostali su stroga državna tajna. Očito jer se prema popisima svih žrtava rata nije ni približno moglo dostići tu brojku. Bošnjački institut Zürich - Sarajevo započeo je objavljivanje rezultata popisa od 1964. Žrtve logora Jasenovca, stavljanog na prvo mjesto kao simbola svih žrtava, u komunističkoj partizanskoj Jugoslaviji brojile su 700.000 žrtava.

Prema objavljenom popisu Bošnjačkog instituta taj je broj deseterostruko i više uvećan. Iz popisa za logor Jasenovac i Staru Gradišku, ukupan broj bio je 59.188 žrtava. Od toga Srba 33.944; Židova 9.044; Hrvata 6.546; Muslimana 949; Crnogoraca 38; Makedonaca 7; Mađara 60; nacionalno neopredijeljenih 6.850 i ostalih 85.⁹⁰ U kolovozu 1966. popis žrtava iz 1964. bio je elektronski obrađen. Konačni rezultat svih žrtava rata: ubijenih, poginulih, umrlih, nestalih i preživjelih u cijeloj Jugoslaviji bio je 1,107.172. Ukupan broj ubijenih, poginulih, umrlih i nestalih bio je 597.323. Po republikama od toga broja: Bosna i Hercegovina 153.449, Crna Gora 14.423, Hrvatska 185.685, Makedonija 18.745, Slovenija 41.597 te Srbija 183.424.

Zbrojivši sve žrtve rata prema popisu iz 1964. u cijeloj Jugoslaviji je najviše bilo pobijenih Srba - 346.740, zatim Hrvata - 83.257, Židova 45.000, Slovenaca 42.027, Muslimana 32.300, Crnogoraca 16.276, Makedonaca 6.724, Albanaca 3.241 itd.⁹¹

Stručnije obrade i prije objave ovih rezultata učinili su Vladimir Žerja vić⁹² u Zagrebu i nekako u isto vrijeme neovisno od Žerjavićevih istraživanja u Beogradu Bogoljub Kočović, Srbin rodom iz Sarajeva.⁹³ Obojica su došli do približno istih rezultata. Prema Žerjavićevim podacima u *logorima na području NDH* (ne samo Jasenovcu i Staroj Gradiški) *ubijeno je oko 92.000 ljudi*. - Ovdje ne

90 *Jasenovac. Žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije*, reprint izd. pripremili Meho Visočak i Bejdo Sobica, izd. Bošnjački institut Zürich-Sarajevo 1998. Usp. Salih Zvizdić, *U potrazi za istinom o broju žrtava Drugog svjetskog rata*. To je niz od 8 članaka objavljenih u rubrici podlistak u zagrebačkim novinama *Vjesnik*, od 13. 14. 16. 17. 18. 19. 20. 21. studenog 1998.

91 Usp. Salih Zvizdić, *nav. dj.*, *Vjesnik*, od 14. studenog 1998., str. 13.

92 Vladimir Žerjavić, *Jugoslavia. Manipulations with the number of second World war victims - Jugoslavija. Manipulacije žrtvama Drugog svjetskog rata*, Hrvatski informativni centar, Zagreb 1993.

93 Bogoljub Kočović, *Žrtve Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji*. London 1985. Knjiga je potom objavljena i u Sarajevu 1990. Usp. Salih Zvizdić, *nav. dj.*, *Vjesnik*, od 19. studenog 1998., 13.

želim ulaziti u kritične ocjene ovih podataka. Nisam stručnjak za to. Neka stručnjaci nastave znanstvena i objektivna istraživanja da istina izađe na svjetlo dana.

6.3. Reagiranje Crkve u Hrvata na šoah

U okviru naše teme jasno je, šoah se dogodio u NDH. On je kako vatikanski dokument ističe i za nas „jedna od najvećih drama u povijesti ovoga stoljeća, događaj koji nas još uvijek pritišće“ (*Sjećamo se*, 1). Na pragu trećeg tisućljeća i ova „Crkva mora postati svjesnija grijeha svojih sinova u sjećanju na sve one okolnosti u kojima su se“ ti događaji odvijali, a „bijahu oblici protusvjedočenja i sablazni“ (TM 33). Šoah koji se i u nas dogodio „nesumnjivo je bio najgora patnja među svim patnjama“ (*Sjećamo se*, 2). Šoah nad Židovima, samo zato što su bili Židovi teži je od međusobnog istrjebljenja Srba i Hrvata zbog svojih povijesnih opterećenosti izraženih mržnjom i nasiljem u Drugom svjetskom ratu, a ponovio se isto tako u Domovinskom ratu od 1991. do 1995. To se mora dobro razlikovati u sjećanju na žrtve. To je vatikanski Dokument učinio.

U tijeku Drugog svjetskog rata to je dobro razlikovao i zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac u svojim govorima i prosvjedima nacističkim vlastima, ustaškim, njemačkim i talijanskim. Treba čitati dokumente i ne nasjedati 50.godišnjoj srpskoj komunističkoj propagandi koja je sve Hrvate proglašavala genocidnim narodom. Stepinac se usprotivio istrjebljenju Židova i progona Srba.⁹⁴ O tome već postoje mnogobrojni dokumenti i edicije. U jednom tajnom dokumentu SS Službe državne sigurnosti (Reichssicherheitshauptamt) od 27. ožujka 1941. daju se upute oficirima za okupiranje Jugoslavije i navodi kako trebaju imati u vidu da je zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac izraziti protivnik rasizma i antisemitizma.⁹⁵ Jamačno najbolju obradu tog problema na temelju dokumenata dao nam je dr. Jure Krišto u svojim knjigama *Katolička Crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945.*, sv. I-II.⁹⁶ Sve što je Stepinac činio, a s njime je bila ujedinjena i cijela Crkva u Hrvata, objavljeno je i u mnogim knjigama koje su se bavile proučavanjem njegovog života i odnosa Crkve prema ustaškoj vlasti u vrijeme NDH.⁹⁷ Važno je ovdje naglasiti, Stepinac je dobro raz-

94 Usp. Alojzije kardinal Stepinac, *Propovijedi, govori, poruke (1941-1946)*, pripr. J. Batelja i C. Tomić, AGM, Zagreb 1996. - posebno propovijed 25.X.1942., str. 127-130.

95 Boštjan Turk, *Nacizmu in komunistizmu navkljub. O tajnem dokumentu SS-a z dne 27. marca 1941.*, u: *Družina* 39 (1998) 19, od 4. listopada 1998. - Uza Stepinca navodi se i ljubljanski nadbiskup Gregorij Rožman.

96 Brojna dokumentacija nalazi se u knjizi Jure Krište, *nan: dj.* U drugom svesku priloženi su izvorni dokumenti.

97 Alojzije kardinal Stepinac, *Propovijedi, govori, poruke (1941-1946)*, pripr. J. Batelja i C. Tomić, AGM, Zagreb 1996; Juraj Batelja, *Živjeti iz vjere. Duhovni lik i pastirska skrb kardinala Alojzija Stepinca*, izd. Nadbiskupski Duhovni Stol, Zagreb 1990. (ovdje je donesena i obilna literatura koja se odnosi na lik Alojzija Stepinca i Crkve u Drugom svjetskom ratu); M. Landercy, *Kardinal Alojzije Stepinac, Đakovački Selci* 1989; Lav Znidarčić, *Alojzije Stepinac, o stotoj godišnjici rođenja*, Matica Hrvatska, Zagreb 1998.

likovao državu i režim vlasti. Stepinac a s njime i cijeli hrvatski narod htjeli su imati svoju samostalnu državu koju je u NDH trebao ostvariti ali nažalost zbog nametnutih političara i podržanih od nacističkog režima, kojem se Stepinac i Crkva protivila, nije to uspio. Stepinac je priznao i vlast SFRJ ali se protivio komunističkom režimu. Crkva je prosvjedovala protiv ubijanja Srba.⁹⁸ Dizala je svoj glas protiv rasističke diskriminacije Židova i izravnim zalaganjem Stepinca spašavala ih. To svjedoče i mnogi Židovi dok se sjećaju spašavanja staraca iz židovskog zakladnog staračkog doma Lavoslav Schwarz. O Stepinčevu zauzimanju za Židove svjedoči napose Ljubica Štefan, dobitnica zvanja Pravednika među narodima u svojoj knjizi Stepinac i Židovi.⁹⁹ To je posvjedočila i Židovska općina u Zagrebu prigodom Stepinčeva proglašenja blaženim 3. listopada 1998. Crkva u Hrvata je svjedok šoaha. Predsjednik Republike Hrvatske dr. Franjo Tuđman, u TV intervjuu na Hrvatskoj televiziji uoči proglašenja blaženim Alojzija Stepinca, novinarima je javno priznao da se dogodio šoah u ustaškom režimu NDH. On je to priznao i više puta u svojim državnim govorima. Ali je istaknuo da se zbog toga ne može okrivljavati cijeli hrvatski narod. Novinarima je jasno kazao, žalimo zbog ustaških zločina nad Srbima, Židovima i drugim žrtvama rata koje je u masovnim istrjebljenjima izvršio ustaški režim na čelu s Antom Pavelićem. Istaknuo je i drugu važnu činjenicu da se hrvatski narod stalno opirao takvom režimu želeći svoju pravnu i demokratsku neovisnu Hrvatsku.

6.4. Hrvatski biskupi o šoahu

Crkva u Hrvata isto tako zna da su mnogi njezini članovi počinili zločine. Ona ih je kao takve uvijek osuđivala. Pa ipak izostaje javno, službeno priznanje krivnje i traženje oprostjenja u duhu Papinih poziva za ispit savjeti na prelazu u treće tisućljeće. Zašto? Odgovor se može potražiti u *Pismu Hrvatske biskupske konferencije o pedesetoj obljetnici završetka Drugog svjetskog rata* (28.4.1995)¹⁰⁰ i *Pismu Biskupske konferencije Bosne i Hercegovine o 50. obljetnici završetka II. svjetskog rata*, od 3. svibnja 1995. Hrvatski biskupi ističu: šoah je završen za Židove i druge narode završetkom Drugog svjetskog rata 9. svibnja 1945. kapitulacijom nacističke Njemačke. To je za te narode bio dan oslobođenja. „No mjesec svibanj 1945. godine u Hrvatskoj se posebno pamt kao mjesec strašnih pokolja zarobljenih vojnika i civilnog pučanstva izručenih jugoslavenskoj vojsci od zapadnih Saveznika.“¹⁰¹ Nastavljen je velikosrpski politički program koji je otpočeo nakon Prvog svjetskog rata. Krvava velikosrpska ideologija želeći osvetu uništila je čitava hrvatska naselja. Izvršeno je mučenje i ubijanje civilnoga nenaoružanoga naroda u velikim razmjerima. Biskupi u tim

98 Vidi: Jure Krišto, *nav. dj.*, sv. I, str. 168-180; sv. II, str. 39.

99 Ljubica Štefan, *Stepinac i Židovi*, Croatiaprojekt, Zagreb 1998. Usp. V. Čutura, *Stepinac je spašavao Židove*, u: *Glas Koncila*, 21 (1998) 20, od 24. svibnja 1998.

100 *IKA - Dokumenti*, 4. svibnja 1995., 17-19.

101 *Isto*.

djelima vide posljedično-uzročnu vezu. Naglašavaju zbog toga da se „postupci režima u Hrvatskoj, osnovani na ideologiji rase i nacionalne isključivosti, koji su nošeni osvetom prouzročili žrtve koje se ne mogu opravdati obranom, već se moraju nazvati zločinima... Broj poginulih... penje se na više stotina tisuća... premda njihovo proučavanje nije još dovršeno. Nama se tek sada u slobodi, nakon što je prestao monopol nad povijesnom istinom, otvara mogućnost odati dužnu počast svim žrtvama“.¹⁰² Biskupi pozivaju sve na molitvu za sve žrtve rata. Ističe se: „Spomenut ćemo se žrtava srpske nacionalnosti i Srpske Pravoslavne Crkve u Hrvatskoj. Spomenut ćemo se žrtava Židova, Roma i svih kod nas ubijenih.“ Biskupi pozivaju i na molitvu za krvnike tih žrtava iako za krivnju snose odgovornost pojedinci. „Zakonita obrana i zločin ne mogu se poistovjetiti. Krivci su na našim prostorima bili pripadnici određenog naroda, stranog (u Drugome svjetskom ratu posebno njemčkoga i talijanskoga) i domaćeg - posebno srpskoga i hrvatskoga - čije su ime okaljali svojim nedjelima.“ U duhu Gospodnje molitve „Očenaša“ biskupi mole Božje oprostjenje i izjavljuju: „uzajamno opraštamo jedni drugima... Pamtimo zlo koje se dogodilo a nije se smjelo dogoditi, ali „pamćenju pripada i sve ono što su činili ljudi Crkve kada su osuđivali zločin te svesrdno zaštićivali i pomagali ugrožene“. Crkva u duhu Papinih poziva za proslavu Velikog jubileja 2000. „čini pokoru i poziva na pokoru zbog svojih sinova koji nisu svjedočili za Krista nego su bili na sablazan svojim načinom razmišljanja i djelovanja“. Biskupi priznaju i potvrđuju da je jasnovački logor, kako ga je već 19. veljače 1943. Alojzije Stepinac nazvao, „sramotna ljaga“, a ubojice u njemu „najveća nesreća Hrvatske“.¹⁰³ „Crkva oplakuje žrtve, Crkva oplakuje i krvnike“ i s vjerom u uskrsnuće i konačni sud o stradanjima i krivnjama prepušta Bogu koji je puna istina, savršena pravda i beskrajna ljubav.¹⁰⁴

Biskupi BiH u svom *Pismu vjernicima* (3.5.1995.) osvrću se više na sadašnje stanje koje je plod, smatraju oni, pogrešne politike prošlih sustava. Oni ističu da još nisu istraženi ni uzroci a napisano je previše otpužibi na račun hrvatskoga naroda. Oni pozivaju na molitvu za nevine žrtve. Oni uopćuju problem u homiletske poticaje što je vidljivo iz ove rečenice: „Zato spominjanje tih žrtava ne smije biti izazivanje novih rana.“ Očito je u njima još strah od preživjelog teškog i (ne)završenog rata. Pozivaju se na Papine riječi predviđene za neostvoreni posjet Sarajevu: „Opraštamo i tražimo oprostjenje... nizanje krivnji neće se nikad okončati ako se jednom ne oprost.“¹⁰⁵ Zato pozivaju na molitvu za nevino stradale žrtve. Ovdje nema ništa od onog Papinog poziva na utvrđivanje objektivne istine, ispit savjesti, na pokajanje i pomirenje. Ne spominje se ni stradanje Srba, ni Židova, ni Hrvata. A samo iz Sarajeva odvedeno je nekoliko tisuća Židova u logore.¹⁰⁶

102 *Isto.*103 *Isto.*104 *Isto.*105 Usp. Ivan Pavo II., *Govori u Hrvatskoj*, KS, Zagreb 1994., 51.106 Avram Pinto, *Jevreji Sarajeva i Bosne i Hercegovine*, Veselin Masleša, Sarajevo 1987., str.

187. spominje da je preko 8500 Židova odvedeno samo iz Sarajeva u logore.

6. 5. Koliko smo svjesni šoa?

Crkva u Hrvata zna da je i svećenika bilo u ustaškoj vojsci koji svoju pastoralnu službu, čini se, mnogi nisu uvijek vršili u duhu evanđelja. Dr. Dragutin Kamber, ostavio je župničku službu u Doboju, koju je obavljao od 1933. do 1941., i stupio u ustašku vojsku da kao vojni kapelan, kako sam piše, u njoj pokuša spriječiti gnusna zlodjela. Pišući kako su u ustaške krugove novačeni mladići, često prisilno, on bilježi: „Ova starija i mlađa derišta cijenila su patriotizam po broju ubijenih Srba i Židova“, te nastavlja: „Osjetio sam da ćemo za sve ovo snositi jedanput strašnu kolektivnu odgovornost“.¹⁰⁷ Kamber misli da se ni Crkva u Hrvatskoj nije osobito sjajno snašla, napose na početku rata. Poglavnik je, prema njemu, bio osrednje pameti i mnogo se bolje osjećao u ambijentu primitivaca koji su ga obožavali nego među ravnima i pametnijima. Biskupima unatoč velike važnosti NDH za Crkvu nije palo na pamet da se sastanu.¹⁰⁸ Ovdje mi padaju na pamet i riječi Konrada Adenauera (1876-1967) koji je 23. veljače 1946. jednom katoličkom crkvenom dostojanstveniku napisao: „Prema mom mišljenju njemački narod, ali također i biskupi i kler, nose veliki grijeh zbog događaja u koncentracionim logorima. Njemački narod, također biskupi i kler velikim dijelom su nasjedali nacionalsocijalističkom agitiranju. Oni se tome gotovo i nisu odupirali a djelom su se čak i oduševljavali. U tome je njihov grijeh. Uostalom, čini mi se, također“ - ako i nisu znali o svim strahotama u logorima - „svi su znali za javno obznanjeni genocid nad Židovima već 1933. i 1938. Ja smatram da su se svi biskupi zajedno na jedan određeni dan javno s propovjedaonica usprotivili, kao što su to mnogi učinili, da se to ne bi dogodilo. To se nije dogodilo i zato tu nema oprostjenja. Da su biskupi još k tomu odlazili u zatvore i koncentracijske logore, bili bi bez srama, ali naprotiv to se nije dogodilo i zato se kao najbolje šuti“.¹⁰⁹ Je li se nešto slično i kod nas dogodilo?

Uglavnom i u nas je Stepinac nastupao sam u ime Biskupske konferencije. Za šoa, čini se, mnogi su ga najblaže rečeno tolerirali, jer su bili opterećeni dugotrajnom stoljetnom srpskom i inom nesnošljivošću prema Hrvatima. Jedan naš svećenik, nestor, kada sam ga ove godine pitao o stavu crkvenih uglednika i klera dok se šoa događao, odgovorio mi je: „Mnogi svećenici u ustaškoj vojsci i oni ustaški orijentirani nisu osobno ubijali ali nije im bilo ni krivo što su to drugi činili.“¹¹⁰ A što se tiče Srba i Hrvata, razmišljajući o dubokom povijesnom jazu između ta dva naroda, i D. Kamber je zapisao: „Srbin je toliko Srbin da on, čak kad to i neće (ako ih ima koji neće?) ide protiv Hrvata... a musliman je

107 Dr. Dragutin Kamber, *Slom N.D.H. (Kako sam ga ja proživio)*, Hrvatski informativni centar, Zagreb 1993., 12-18.

108 Usp. *Isto*, str. 18-20.

109 Josef Foscchepoth, *Christen und Juden nach dem Holocaust*, u: FrRu, NF 1 (1997) 33.

110 Ime ovog uglednog vrhbosanskog svećenika ispuštam da ga ne uvlačim još za života u ovaj problem!

privezan na svoju Bosnu, voli je, ali poštiva tuđe i uglavnom nema zakulisnih misli i namjera, a Srbin gleda na Srbiju i na sve strane i naprosto pipaš zakulisne misli i opasne namjere i pokušaje.¹¹¹ Odgovor NDH sažimao se u onoj „Srbe na vrbe“ itd., i dogodio se šoah. Sjećam se jednog pripovijedanja nadbiskupa dr. Smiljana F. Čekade. U tijeku rata bio je biskup u Skoplju. I tamo su bugarski fašisti činili zlodjela. U zatvorima i logorima našli su se i mnogi Hrvati. Biskup Čekada je tada došao u Hrvatsku i tražio da se vlada zauzme za spašavanje naših ljudi. I bila je to tzv. „operacija Draganović“. Mnogi su nevinu ljudi u toj akciji spašeni. Usput se biskup navratio i u svoju bivšu župu gdje je bio župnik, u Bosanski Brod. Tih dana njegova boravka u Bosanskom Brodu Mile Budak (1889-1945., književnik, političar i u NDH prvi ministar bogoštovlja i nastave a 1943. i ministar inozemnih poslova) držao je miting u Slavanskom Brodu na glavnom trgu. Biskup je iskoristio tu priliku da se i s njim sastane. Mili Budaku je prosvjedovao i molio da se prestane s progonom Srba i Židova. Tada mu je Mile Budak odgovorio: „Preuzvišeni, sada je došao naš čas, a kada završi rat, tada ćemo slušati vašu propovijed.“¹¹² Šoah i po londonskoj konvenciji saveznika od 8. kolovza 1945. kao zločin protiv čovječanstva ne zastaruje niti se smije zaboraviti. „Onaj tko te žrtve zaboravlja, ubija ih ponovno... U Hrvatskoj se ustaški antisemitizam ne smije ni zaboraviti ni 'preformulirati' u cijenu 'hrvatstva' i 'neovisnosti', već osuditi kao neoprostivo režimsko sudjelovanje u holokaustu.“¹¹³ Samo tako može izbiti na površinu ono što hrvatski narod, za razliku od NDH režima, njeguje prema izabranom židovskom narodu. Danas u hrvatskom narodu već imamo nazočan i hrvatski filosemitizam.

Smatram došlo je vrijeme da i naša Crkva istinski ispita savjest o tim događajima i uz stručno i objektivno proučavanje osvjetli istinu. Ona je jamačno, kad su u pitanju žrtve Drugog svjetskog rata, goraka. Naša Crkva ne bi smjela cijeli problem šoaha povezivati sa stradanjima Hrvata pri koncu Drugog svjetskog rata, Bleiburgom i „križnim putem“. Šoah u Drugom svjetskom ratu, povezan uz rasističku ideologiju, dogodio se u NDH. Komunistička osveta je zločin nad Hrvatima koji treba odijeljeno proučiti i ocijeniti. Šoah i komunistički zločini su ipak dvije stvari.

7. Sjećamo se - povijesni dokument

Papa Ivan Pavao II. ne boji se istine. Štoviše traži da u duhu i istini priznamo činjenice pa i krivnju, molimo Boga za oprostjenje i stradalu braću. Šoah je znak ovom vremenu, pa i našoj Crkvi. Šoah je moralna obveza i Židova i kato-

111 Usp. Dragutin Kamber, *nav. dj.*, str. 22.

112 Bio sam osobni tajnik nadbiskupa Smiljana F. Čekade u Sarajevu. U jednoj posjeti župi Bos. Brod sjećao se tada tog doživljaja.

113 Danko Plevnik, *Hrvatski filosemitizam*, u: *Slobodna BiH*, od 14. studenog 1998., str. 12.

lika. Spomen na mrtve, nevino stradale, napose Židova samo zato što su pripadnici tog naroda, jest ljudska i religiozna obveza. Sjećati se nevino ubijenih ima i svoj teološki vid.¹¹⁴ Židovi su izabrani narod. Proroci su taj narod nazvali „Ebed adonay - Sluga Jahvin“ (Iz 41,8; 49,3.6). U Auschwitzu patio je Sluga Jahvin. A i Isus je bio Židov. I on je „Sluga Jahvin“ (Dj 4,30). On je umro i za spasenje svoga naroda. U Auschwitzu trpio je u nevinima, Židovima i kršćanima sam Isus. To je teološka dimenzija šoaha.¹¹⁵ To je doživio Ivan Pavao II. koji toliko govori o šoahu. Zato šoah ne smije iščeznuti iz naših misli i molitava. U tom šoahu Papa ne propušta spomenuti i žrtve koje su isto tako trpjele zajedno s „našom starijom braćom“, Židovima. U njihovoj žrtvi bile su pridružene žrtve u Dokumentu o šoahu izričito spomenutih naroda: Armenaca, Ukrajinaca, Cigana. Tim nevinim žrtvama Papa pridružuje i žrtve tragičnih sukoba u Americi, Africi, Sovjetskom Savezu, Kini, Kambodži, na Balkanu, Bliskom istoku i drugdje. Crkva se sjeća te tragedije prouzročene i grijesima njezinih članova. Zato je nužno kajanje i obraćenje (tešuva). Dokument dakle više govori o potrebi obraćenja nas samih dok se sjećamo šoaha. On više cilja budućnosti nego vraćanju prošlosti. Oproštenje nam može podijeliti samo Bog. Zato se u dokumentu ne rabe ove riječi. Dokument lista tragičnu prošlost nad kojom žali i moli Boga da nam oprosti. Ono što se dogodilo, ne može se više popraviti. Ali svi koji nad tragedijom šoaha razmišljamo i mi osjećamo miris zla nad kojim se zgražamo. Zato zajednički moramo stvarati novu, bolju budućnost da zlo ponovno ne trijumfima nad nevinošću i uzvišenosti života. Papa Ivan Pavao II. kada je 11. listopada 1998. u Rimu uzdignuo na oltar, proglasio svetom Edith Stein, kćer Izraelovu i kćer Crkve, jasno je kazao: „Slaveći odsada i u buduće spomen na novu sveticu, nećemo moći ne sjetiti se od ljeta do ljeta isto tako i šoaha, onoga nečovječnog plana o istrjebljenju jednoga naroda koji je koštao milijune života židovske braće i sestara. Neka ih Gospodin obasja svjetlom svoga lica i neka im udijeli svoj mir... U ime Boga i čovjeka, još jednom podižem svoj ožalošćeni vapaj: neka se nikad ne ponovi slična zločinačka inicijativa prema bilo kojoj etničkoj grupi ili narodu, ili rasi, nigdje na zemlji.“¹¹⁶

Ovaj Dokument Katoličke Crkve o Židovima nije zacijelo ni prvi ni posljednji. Svi će se stručnjaci složiti o velikoj povijesnoj važnosti ovog Dokumenta. On je prije svega izričaj velike duše i srca Ivana Pavla II. prema Židovima kojih je sudbinu u Auschwitzu i Birkenau izbliza doživljavao zajedno sa sudbinom mnogih Poljaka i drugih mučenika šoaha.

Iz Dokumenta jasno proizlazi: odgovornost se za šoah ne može pripisati

114 Massimo Giuliani, *Theological Implications of the Shoah: A Hermeneutic Approach between „Caesura“ and „Continuum“ as Paradigms of Jewish Thought*, doktorska dizertacija kod prof. Paula Mendes-Flohra, obranjena na Židovskom Sveučilištu u Jeruzalemu, January 1998. - još neobjavljena.

115 Franz Mußner, *Die Schoa und der Jude Jesus. Versuch einer Christologie nach Auschwitz*, u: FrRu, NF 4 (1998) 272-278.

116 Ivan Pavao II., *Propovijed 11.X.1998. prigodom proglašenja svetom Edith Stein*, u: *L'Osservatore Romano* 12-13. listopada 1998., str. 6/7.

samo Katoličkoj Crkvi.¹¹⁷ Sve kršćanske Crkve snose odgovornost ali i društveni sustavi i ideologije,¹¹⁸ napose nacizam kojega Dokument naziva 'modernim neopoganstvom'. One su nijekale Boga i smjerale uništenju i same Crkve. Dokument Sjećamo se: razmišljanje o šoahu još je jedan „novi pomak“ u promicanju dijaloga kako se izrazio predvoditelj Povjerenstva za religijske odnose sa Židovima kardinal Edward Idris Cassidy.¹¹⁹ To je Dokument koji je zacijelo označio kraj kršćanskog antijudaizma ali i najodlučniju osudu svakog antisemitizma. Katolička Crkva će zacijelo u budućnosti činiti i nove korake u promicanju dijaloga sa Židovima pokušavajući uglaviti stoljećima izgubljeni.¹²⁰ Ona će sigurno biti za otvoreni dijalog i služiti će pomirbi stradale braće.

Sjećajući se žrtava nemile ljudske tragedije šoaha, završavam ovo izlaganje molitvom za stradale *El male' rahamim šóken hammerómim iz Sefer HaT'filót*:

Bože uzvišeni, u tebe je smilovanje u punini.
Daj da šest milijuna duša naše braće i sestara
mučenički umrlih, nesmetano u tvojoj sadašnjosti počivaju.
Neka u miru i sigurnosti nađu što im je u životu bilo prikraćeno.
Neka svijetle kao svijećnjaci na nebu
zajedno sa svetima i čistima u visinama.
Bože pun milosrđa, neka njihove duše
do u vječnosti uživaju u tvojoj prisutnosti.
Neka njihov život bude dionik saveza života.
Bože, ti si njihova sudbina.
Neka oni na svojim počivalištima počivaju u miru. Amen.¹²¹

SHOAH IN THE LIGHT OF RECENT CATHOLIC DOCUMENTS ON CHURCH AND JEWISH PEOPLE

Summary

Shoah was preceded by numerous historical and theological encumbrances which have produced mutual suspicions and scorns between Jews and Christians.

117 B. Odobašić, *Dijalog pomirenja*, nav. dj., str. 179-181.

118 Usp. B. Stasiewski, *Nationalsozialismus*, u: LThK, sv. 7 (Herder, 1962), 802-805.

119 Stanko Tenšek, nav. dj.

120 Clemens Thoma, *Das Einreden des Ausgerenkten*, predavanje 18. lipnja 1998. na Teološkom fakultetu u Luzernu (neobjavljeno).

121 *Sefer HaT'filót*, nav. dj., str. 190.

Antijudaism and antisemitism got their most tragic epilogue in the cruel killing of Jews during the World War two. The concentration camp of Auschwitz is only a well known symbol of shoah which has its sociological and theological aspects. Shoah was a tragedy involving all mankind and therefore it should be remembered in the sense of Hebrew word zikkaron.

The Congregation of the Holy Office in its Decree *Cum suprema* of March 25, 1928 brought out the first catholic official condemnation of antisemitism. Pope Pius XI in his Encyclical Letter *Mit brennender Sorge* of March 19, 1937 - intended for bishops and catholic lay persons in Germany - declared nacism an ideology unacceptable for Christians. The same Pope had also prepared his Encyclical Letter *Humani Generis Unitas*, intended for the whole Church, in which he censured officially all neo-pagan anti-Jewish and antisemitic ideologies, especially racism and nazism. Only this Pope's sudden death caused that his last Encyclical Letter was never published, but its draft text, saved in the archives, was published in Paris in 1995.

The Second Vatican Council, in its Decalration *Nostra aetate* on the Relation of the Church to nonchristian Religions (1965) produced not only strong condemnation of every form of antisemitism but also developed a new catholic teaching on common religious heritage as foundation for the very much needed dialogue between Christians and Jews.

Pope John Paul II, in many documents and speeches during his twenty years of pontifical office, underlined the sins of individual Church members against Jews and called for a sincere dialogue. In March 1998 the Pontifical Commission for Religious Relations with the Jews produced its document *Shoah: We Remember...* In it, this Pontifical Commission humbly admits catholic failures which contributed towards Shoah and recommends remembering the shoah to catholic believers as a sign of our time. Shoah should be remembered by Christians and Jews as a stimulus to build up a tolerant society with a safe future for individuals and ethnic communities.

During the World War two in Croatia and Bosnia existed the Independent State of Croatia (NDH) and its civil and military authorities collaborated with Nazi regime. This is why thousands od Jews were sent to concentration camps and they never returned home. The Catholic Church in such a state, headed by Zagreb Archbishop Aloysius Stepinac, condemned the persecution of Jews and Serbs trying to help them regardless of their ethnic or religious identity.